

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การประเมินโครงการฝึกอบรมคุณธรรม จริยธรรม ของนักเรียนโรงเรียนศรีนครเข็ดวิทยา (พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา) อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์” ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาหลักการและแนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ โดยขอเสนอเพื่อแสดงถึงความชัดเจน ในการศึกษาตามลำดับ ดังนี้

1. **หลักการ และแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการประเมินโครงการ**
  - 1.1 ความหมายของการประเมินโครงการ
  - 1.2 ความมุ่งหมาย และความสำคัญของการประเมินโครงการ
  - 1.3 ประโยชน์ของการประเมินโครงการ
  - 1.4 ประเภทของการประเมินโครงการ
  - 1.5 การประเมินความต้องการที่จำเป็น
  - 1.6 การประเมินกระบวนการ
  - 1.7 การประเมินผลผลิต
  - 1.8 การประเมินประสิทธิภาพ
2. **คุณธรรมจริยธรรมของนักเรียน**
  - 2.1 ความหมายของคุณธรรม จริยธรรม
  - 2.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับจริยธรรม
  - 2.3 พฤติกรรมจริยธรรม
3. **หลักธรรมเบื้องต้นเพื่อพัฒนาผู้เรียน**
  - 3.1 ไตรสิกขา
  - 3.2 สील 10
  - 3.3 พรหมวิหาร 4
  - 3.4 ความเมตตาในชีวิตประจำวัน
4. **การประเมินผลโครงการและฝึกอบรม**
5. **โครงการอบรมคุณธรรม จริยธรรม ของนักเรียนโรงเรียนศรีนครเข็ดวิทยา (พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา) อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์**
6. **งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง**

หลักการ และแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการประเมินโครงการ

หลักการของการดำเนินงานใดๆ จะต้องมีการติดตามผลงานหรือประเมินผลงานที่ได้รับมอบหมายไปดำเนินการ การประเมินเป็นวิธีหนึ่งที่จะติดตามผลงาน เพื่อตรวจสอบว่างานได้ดำเนินไปอย่างไร เพื่อป้องกันไม่ให้งานแต่ละช่วงแต่ละตอนดำเนินการผิดพลาดประสงค์และเป้าหมาย เพื่อเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน และสามารถทำให้การดำเนินงานนั้นมีโอกาสประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่กำหนดไว้มากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการประเมินโครงการ คือ การหาแนวทางตัดสินใจ (Decisionmaking) และการประเมินผลโครงการไม่มีเป้าหมาย และช่วยให้ผู้บริหารหรือผู้ปฏิบัติงานได้ใช้เป็นเครื่องมือในการหาคำตอบต่างๆ เกี่ยวกับโครงการ ตลอดจนการดำเนินงานต่างๆ ให้มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยช่วยให้ผู้บริหารหรือผู้รับผิดชอบโครงการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการหรือกิจกรรมที่รับผิดชอบได้อย่างถูกต้อง มีประสิทธิภาพสูงสุดตามวัตถุประสงค์ของโครงการ

ความหมายของการประเมินโครงการ

การประเมินโครงการ (Project Evaluation) ความหมายเดิมของการประเมิน หมายถึง กระบวนการที่มุ่งแสวงหาคำตอบว่า นโยบาย แผนงาน โครงการ บรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่เพียงใด การประเมินผลเป็นคำที่มีความหมายกว้าง มีผู้ที่ได้อธิบายไว้ในลักษณะต่างๆ ดังนี้

สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (2541, หน้า 3) ได้ให้ความหมายการประเมินโครงการว่า หมายถึง การตัดสินใจคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรืออีกนัยหนึ่ง การประเมินผลเป็นกระบวนการให้ได้มาซึ่งสารสนเทศ สำหรับตัดสินใจคุณค่าของโปรแกรมการศึกษา ผลผลิต กระบวนการ จุดมุ่งหมายของโครงการหรือโปรแกรมทางเลือกต่างๆ ที่ออกแบบนำไปปฏิบัติให้บรรลุจุดมุ่งหมาย จุดเน้นของการประเมิน คือการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างมีระบบเพื่อให้ได้สารสนเทศในการตัดสินใจคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

สุภาวดี ขอร่ม (2541, หน้า 9) กล่าวว่า การประเมินโครงการ หมายถึง กระบวนการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ เพื่อใช้ตีค่าและตัดสินใจในการปรับปรุงงานให้ดีขึ้น

นุช รัตนวิบูลย์ (2542, หน้า 3) ให้ความหมายของการประเมินโครงการว่า การประเมินผลเป็นการวัดคุณค่าของการดำเนินงานตามนโยบาย แผนงานโครงการ เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนด

เยาเวดี ราชชัยกุล วิบูลย์ศรี (2542, หน้า 73) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การประเมินผล (Evaluation) เป็นขบวนการตีความหมาย (Interpretation) และตัดสินคุณค่า (Value Judgement) จากสิ่งที่วัดได้จากการวัดผลประเมินผล ต้องอาศัยวิธีการที่มีระบบแบบแผนในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนเหตุผลประกอบการพิจารณาตัดสินว่า กิจกรรมการศึกษานั้นดี หรือเลวอย่างไร เหมาะสมหรือไม่เหมาะสมประการใด

กรวีร์ ศรีกิจการ (2543, หน้า 16) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การประเมินผลโครงการ เป็นการประยุกต์ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคม เพื่อตัดสินและพัฒนาโครงการด้านการวางแผน และการติดตามประสิทธิภาพและประสิทธิผลของโครงการทางสังคม รวมทั้งการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงจากการนำนโยบายและแผนงานโครงการไปปฏิบัติ

สุวิมล ตีรภานนท์ (2543, หน้า 2) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การประเมินโครงการเป็น กระบวนการที่เกิดขึ้นในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน เพื่อให้ได้สารสนเทศที่สามารถใช้ในการ พิจารณาการดำเนินงาน ซึ่งจะทำการดำเนินงานเป็นไปได้อย่างทันท่วงที ในทางตรงกันข้าม ผลการประเมินจะไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร หากผลนั้นไม่สามารถใช้ในเวลาที่เหมาะสม ซึ่งการประเมินโครงการมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1. เป็นความพยายามประยุกต์วิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ และพฤติกรรมศาสตร์ ด้วยกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล
2. มีการนำข้อมูลมาวิเคราะห์
3. มีการนำข้อมูลให้ผู้บริหารพิจารณาหาหนทางเลือกเพื่อการตัดสินใจ
4. ได้นำข้อมูลสารสนเทศมาใช้ปรับปรุงการดำเนินงาน ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (2541, หน้า 121) ได้สรุปแนวคิดการประเมินของโปรวัส (Provus) ที่กล่าวถึง ความหมายของการประเมิน คือ การกำหนดเกณฑ์มาตรฐาน และการค้นหาช่องว่าง ระหว่างภาวะที่เป็นจริงกับเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนด เพื่อใช้ภาวะดังกล่าวเป็นตัวชี้หรือระบุ ข้อบกพร่องของกิจกรรมหรือโครงการใด

สุภาวดี ขอร่ม (2541, หน้า 8) ได้สรุปแนวคิดการประเมินผลของสตัฟเฟิลบีม (Stufflebeam) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลว่า เป็นกระบวนการวิเคราะห์ รวบรวม และการอำนวยการข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจเกี่ยวกับทางเลือกต่างๆ

เยาเวดี ราชชัยกุล วิบูลย์ศรี (2542, หน้า 12) ได้สรุปการประเมินของ ครอนบาค (Cronbach) ให้ความหมายของการประเมินโครงการไว้ว่า เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูล และใช้ ข้อมูลนั้นเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการ

สมชาย สุขสุด (2544, หน้า 12) ได้สรุปการประเมินของอัลคิน (Alkin) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นกระบวนการกำหนดขอบเขตของการตัดสินใจ การเลือกข้อมูลที่เหมาะสมวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนการเขียนรายงานสรุปข้อมูลเพื่อให้ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจได้ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติต่างๆ

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้า สรุปได้ว่า การประเมินโครงการ หมายถึง กระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ เพื่อมุ่งให้ได้ทราบถึงปัญหาอุปสรรค ผลกระทบของโครงการที่เกิดขึ้นจริง ประสิทธิภาพ และผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการเพื่อยุติโครงการ หรือดำเนินโครงการต่อไป

ความมุ่งหมาย และความสำคัญของการประเมินโครงการ

การประเมินโครงการใดๆ จะให้ประสบผลสำเร็จได้นั้น จำเป็นต้องรู้เกี่ยวกับความมุ่งหมายว่าทำไปเพื่ออะไร งานนั้นมีความสำคัญอย่างไรบ้าง ซึ่งมีผู้ให้ความหมายและอธิบายไว้ดังนี้

ประชุม รอดประเสริฐ (2539, หน้า 74 – 75) สรุปแนวคิดของมิตเซล (Mitzel) และแนวคิดของน็อก (Knox) ว่า การประเมินโครงการมีความมุ่งหมาย 3 ประการ

1. เพื่อแสดงผลการพิจารณาถึงคุณค่าของโครงการ
2. เพื่อช่วยให้ผู้ตัดสินใจมีการตัดสินใจที่ถูกต้อง
3. เพื่อการบริการข้อมูลแก่ฝ่ายการเมือง เพื่อใช้ในการกำหนดนโยบาย

สำราญ มีแจ้ง (2543, หน้า 8 – 9) ได้กล่าวว่า การประเมินโครงการทางการศึกษามีความสำคัญดังต่อไปนี้

1. ช่วยชี้ให้เห็นว่า จุดประสงค์ของการดำเนินงานนั้นเหมาะสม และเป็นไปได้เพียงใด การดำเนินงานหรือโครงการใดๆ จะต้องมีการกำหนดจุดประสงค์ของการดำเนินงาน การประเมินจะเป็นตัวชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินโครงการนี้ และดำเนินงานนั้นมีความเป็นไปได้เพียงใด
2. ทำให้ทราบว่า การดำเนินงานนั้น บรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ การประเมินโครงการนั้น นอกจากประเมินส่วนอื่นๆ แล้วจะต้องประเมินว่า การดำเนินงานนั้นบรรลุตามวัตถุประสงค์หรือไม่
3. กระตุ้นให้มีการเร่งรัดปรับปรุง การดำเนินงาน การประเมินจะเป็นตัว กระตุ้นผู้ดำเนินงานให้มีการเร่งรัดและปรับปรุงการดำเนินงาน เมื่อพบข้อบกพร่องในการดำเนินงาน

4. ช่วยให้เห็นข้อบกพร่องในการดำเนินงาน และขั้นตอนซึ่งจะใช้เป็นหลักในการปรับปรุงการดำเนินงาน การประเมินการดำเนินงานทุกขั้นตอนจะทำให้พบข้อบกพร่อง

5. ช่วยควบคุมการดำเนินงานให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพ ซึ่งจะเป็นการลดความสูญเสียเปล่าในการใช้ทรัพยากร ผู้ดำเนินงานบางคนบางครั้งไม่ปฏิบัติหน้าที่ให้ดีและเต็มความสามารถ ซึ่งการประเมินจะช่วยควบคุมการดำเนินงานให้มีคุณภาพได้

6. ช่วยให้ข้อสนเทศแก่ผู้บริหารในด้านการดำเนินงาน ผู้บริหารต้องการทราบข้อมูลทุกแง่มุมของผลจากการประเมิน ใช้ประกอบพิจารณาวินิจฉัยและตัดสินใจสั่งการได้ถูกต้อง

7. ใช้เป็นแนวทางในการกำหนดวิธีการดำเนินงานที่เหมาะสมในครั้งต่อไป การประเมินผลโครงการที่ดำเนินในปัจจุบันจะทำให้ทราบถึงข้อดี และข้อบกพร่องต่างๆ ของวิธีการดำเนินงาน ซึ่งจะเป็นแนวทางในการแก้ไขที่จะดำเนินโครงการประเภทนี้ต่อไป

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้า สรุปได้ว่า ความมุ่งหมายของการประเมินโครงการ คือเพื่อแสดงผลถึงคุณค่าของโครงการ ช่วยในการตัดสินใจได้ถูกต้องทำให้ทราบว่าโครงการดำเนินงานนั้นบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ ความมุ่งหมายจึงมีความสำคัญที่จะทำให้การประเมินโครงการประสบผลสำเร็จ

ประโยชน์ของการประเมินโครงการ

การประเมินผลในการเปลี่ยนแปลงตามหลักการพัฒนาองค์การ ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์หลายด้านด้วยกัน กล่าวคือ ข้อสรุปของพระมหาสิงห์ สวัสดิผล ที่นำเสนอแนวคิดของสุนทร เกิดแก้ว (2542, หน้า 12) ว่า

1. เพื่อดูว่าการปฏิบัติงานตามโครงการนั้นจะบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้เพียงใด
2. เพื่อศึกษาดูว่า วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่ตั้งไว้แต่เดิมนั้น ยังคงเป็นเป้าหมายที่แท้จริงในปัจจุบันหรือเปล่า และเป็นเป้าหมายที่เหมาะสมหรือไม่เพียงใด

ฉะนั้น จากความมุ่งหมายและความสำคัญดังกล่าว พอสรุปได้ว่า การประเมินโครงการมีประโยชน์ดังต่อไปนี้

1. การประเมินโครงการช่วยในการกำหนดวัตถุประสงค์ และมาตรฐานของการดำเนินงานมีความชัดเจนขึ้น เพราะการนำโครงการไปใช้ควรจะได้รับ การตรวจสอบอย่างละเอียดจากผู้บริหารและผู้ประเมินเสียก่อน หากพบว่าวัตถุประสงค์หรือมาตรฐานในการดำเนินงานส่วนใดที่ไม่ชัดเจน จะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้มีความถูกต้องเสียก่อน

2. การประเมินโครงการช่วยในการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด เพราะการประเมินโครงการจะต้องวิเคราะห์ทุกส่วนของโครงการ หากพบว่ามีข้อมูลหรือปัจจัย

ที่เป็นปัญหาจะได้รับการปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานหรือใช้ในการปฏิบัติงานอย่างเหมาะสมคุ้มค่า ทรัพยากรทุกชนิดจะได้รับการจัดสรรให้อยู่ในจำนวนหรือปริมาณที่เหมาะสมเพียงพอแก่การดำเนินงาน ทรัพยากรที่ไม่จำเป็นหรือมีมากเกินไปจะได้รับการตัดทอน และทรัพยากรใดที่ขาดจะได้รับการจัดหาเพิ่มเติม

3. การประเมินโครงการช่วยให้แผนงานบรรลุวัตถุประสงค์ เพราะโครงการเป็นส่วนหนึ่งของแผน ดังนั้นเมื่อโครงการได้รับการตรวจสอบวิเคราะห์ปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้ดำเนินการไปด้วยดี แผนงานก็จะบรรลุวัตถุประสงค์ไปด้วย

4. การประเมินโครงการช่วยในการแก้ปัญหาอันเกิดจากผลกระทบ (Impact) ของโครงการและทำให้โครงการเสียหายน้อยลง

5. การประเมินโครงการช่วยในการควบคุมคุณภาพของงาน เพราะการประเมินโครงการเป็นการตรวจสอบและควบคุมชนิดหนึ่ง

6. การประเมินโครงการช่วยในการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้ปฏิบัติงานตามโครงการ เพราะการประเมินโครงการมิใช่เป็นการควบคุมบังคับบัญชาหรือสั่งการ แต่เป็นการศึกษาวิเคราะห์เพื่อการปรับปรุงแก้ไขและเสนอแนะวิธีการใหม่ๆ เพื่อใช้ในการปฏิบัติโครงการอันจะนำมาซึ่งผลงานที่ดีเป็นที่ยอมรับของผู้เกี่ยวข้องทั้งปวง

7. ผลของการประเมินโครงการอาจเป็นข้อมูลสำคัญในการวางแผน หรือการกำหนดนโยบายของผู้บริหารและฝ่ายการเมือง

8. การประเมินโครงการช่วยในการตัดสินใจในการบริหารโครงการ กล่าวคือ การประเมินโครงการจะทำให้ผู้บริหารได้ทราบถึงอุปสรรค ปัญหา ข้อดี ข้อเสีย ความเป็นไปได้ และแนวทางในการปรับปรุงแก้ไข การดำเนินโครงการโดยข้อมูลดังกล่าวแล้วจะช่วยทำให้ผู้บริหารตัดสินใจว่าจะดำเนินโครงการนั้นต่อไป หรือยุติโครงการนั้น

ประเภทของการประเมินผลโครงการ

ประเภทของการประเมินผลโครงการ ตามแนวคิดของเยาวดี ราชชัยกุล วิบูลย์ศรี (2542, หน้า 96) ที่กล่าวว่า การประเมินโครงการบริการสังคมนั้น สามารถจำแนกประเภทของการประเมินโดยทั่วไปได้เป็น 4 ประเภท คือ 1) การประเมินความต้องการที่จำเป็น 2) การประเมินกระบวนการ 3) การประเมินผลผลิต และ 4) การประเมินประสิทธิภาพ

การประเมินความต้องการที่จำเป็น

แนวคิดของการประเมินความต้องการที่จำเป็น (Needs Assessment) ได้เริ่มต้นที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงกลางทศวรรษที่ 1960 โดยโครงการต่างๆ เหล่านั้น มักถูกเรียกร้อย

ให้มีการระบุวิธีการวัดและประเมินความต้องการของโครงการไว้ในเป้าหมายด้วย ทั้งนี้ เพื่อประสิทธิภาพของการวางแผนโครงการ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเกณฑ์พื้นฐานสำหรับการพิจารณาอนุมัติ เพื่อให้การสนับสนุนโครงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการต่างๆ ทางการศึกษา เช่น โครงการที่เกี่ยวกับการส่งเสริมวิชาการ โครงการพัฒนาจิตใจและอารมณ์ของเด็กนักเรียน และโครงการฝึกอบรมทางอาชีพศึกษา เป็นต้น โครงการทั้งหลายเหล่านี้ต่างก็ได้ทำการประเมินความต้องการที่จำเป็นเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ และเพื่อใช้เป็นประโยชน์จากผลการประเมินให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภาค และระดับชาติ เน้นเกี่ยวกับหลักการและแนวปฏิบัติในการให้การสนับสนุนในเรื่องดังกล่าว รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงแผนของโครงการด้วย

ในการวัดและประเมินความต้องการที่จำเป็นนั้น ก่อนดำเนินโครงการใดๆ ก็จะต้องมีการวางแผนของโครงการนั้นๆ ไว้ล่วงหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้สามารถตอบคำถามต่างๆ ได้ตรงความต้องการที่แท้จริง ในปัจจุบันนักประเมินได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับการวางแผนเพื่อการประเมิน และเชื่อว่าการวางแผนโครงการเป็นขั้นตอนหนึ่งของการประเมินโครงการนั้นๆ ก่อนนำโครงการไปสู่ขั้นปฏิบัติ ทำให้นักวางแผนที่ดีต้องมีข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับความต้องการที่เหมาะสมได้ในเชิงปริมาณ รวมทั้งอาจใช้เทคนิคอื่นๆ ที่เอื้อต่อการประเมินความต้องการได้ เช่น การใช้ข้อมูลจากระเบียนสะสมที่มีอยู่ หรือการสังเคราะห์สารสนเทศที่มีอยู่ เป็นต้น

การประเมินกระบวนการ

แนวคิดหลักของการประเมินกระบวนการก็คือ เมื่อโครงการได้รับการพัฒนาและเริ่มดำเนินการแล้ว นักประเมินต้องย้อนกลับไปทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับโครงการอีกครั้ง เพื่อตรวจสอบว่าโครงการนั้นๆ ได้ปฏิบัติไปตามทุกขั้นตอนที่ได้ออกแบบไว้หรือไม่ และได้จัดกิจกรรมเพื่อให้บริการต่อกลุ่มเป้าหมายตรงตามที่กำหนดไว้ในโครงการหรือไม่ การประเมินกระบวนการของโครงการเช่นนี้ ถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการตรวจสอบความพยายามของโครงการว่า ได้ดำเนินการไปอย่างครบถ้วนและตรงตามแผนที่วางไว้ทุกขั้นตอนหรือไม่

ตามปกติแล้ว ข้อมูลและสารสนเทศที่จำเป็นสำหรับการประเมินโครงการ มักจะถูกรวบรวมไว้โดยตัวแทนของหน่วยงาน และมักจะไม่อยู่ในรูปแบบที่ใช้ประโยชน์ได้โดยตรง เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับผู้รับบริการ ก็มักจะปรากฏอยู่ในโบส്മัคร ซึ่งไม่มีรายละเอียดเท่าที่ควรเกี่ยวกับการเข้ารับบริการจากโครงการ ในทางกลับกันมักจะเป็นเพียงบันทึกสั้นๆ ของเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการเท่านั้น ด้วยเหตุนี้การที่จะจัดข้อมูลให้อยู่ในรูปแบบที่เรียกใช้ได้นั้น คือต้องเสียทั้งเวลาและค่าใช้จ่ายด้วย ซึ่งนักประเมินกระบวนการควรตระหนักในเรื่องนี้ และควรมีความพยายามที่จะ

ออกแบบการเก็บข้อมูลที่จำเป็นต่างๆ อย่างมีระบบ ทั้งนี้เพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในด้านการรวบรวมข้อมูลการสรุปข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติโครงการให้มากที่สุด

ถึงแม้ว่าการประเมินกระบวนการ มิได้บ่งชี้ถึงความสำเร็จของโครงการ แต่ก็มี ความสำคัญต่อผู้รับผิดชอบโครงการในส่วนที่เกี่ยวกับเงินทุนที่จะนำมาสนับสนุนโครงการ หรือนำมาใช้เพื่อการขยายโครงการ ซึ่งจำเป็นต้องมีข้อมูลเบื้องต้นจากการประเมินดังกล่าว เพื่อจะได้ ทราบว่า โครงการสำเร็จหรือไม่ เพราะได้เคยให้บริการกับกลุ่มเป้าหมายที่วางแผนไว้ก่อนแล้ว เป็นต้น นอกจากนี้ เมื่อมีการประเมินกระบวนการของโครงการแล้ว สิ่งสำคัญก็คือ เป็นการเปิด โอกาสให้ผู้อำนวยความสะดวกโครงการ สามารถจะปรับการดำเนินงานให้เป็นไปในทิศทางที่นำไป สู่ความสำเร็จของโครงการได้อย่างสมเหตุสมผลด้วย

การประเมินผลผลิต

เท่าที่ผ่านมา นักประเมินจะเน้นการประเมินผลสัมฤทธิ์ของโครงการจากการประเมิน ผลผลิตโดยตรงของโครงการนั้นๆ ซึ่งความจริงแล้วเป็นการยากที่จะระบุ “เหตุ” ซึ่งมักจะหมายถึง ปัจจัยนำเข้าในระหว่างการดำเนินโครงการกับ “ผล” ที่เกิดตามมาของโครงการ ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการจัดโครงการพัฒนานิสัยการอ่านสำหรับเยาวชนท้องถิ่น ปรากฏว่ามีคำถามที่น่าสนใจ คือ 1) ผู้เข้าร่วมโครงการจะมีนิสัยรักการอ่านมากกว่าผู้ไม่ได้เข้าร่วมโครงการหรือไม่ 2) มี หลักฐานหรือไม่ ที่แสดงว่าผู้เข้าร่วมโครงการมีความสนใจในการอ่านมากขึ้น

คำถามข้างต้นเป็นคำถามที่ดีและมีเหตุผล แต่ก็ยากที่จะชี้ชัดลงไปในการตอบคำถามที่ เกี่ยวกับผลผลิตของโครงการโดยตรง ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าอาจจะมีอิทธิพลจากตัวแปรอื่นๆ เข้า มาเกี่ยวข้องได้ เช่น สภาพแวดล้อมของผู้รับบริการ

ดังนั้น การประเมินผลผลิตของโครงการที่สำคัญ ก็คือ นักประเมินจะต้องแสดงแนวทาง ในการวัดผลสำเร็จของโครงการให้น่าเชื่อถือ มีการวัดที่แม่นยำ มีผลการวัดที่ตรงกับความเป็นจริง และมีความคงที่ด้วย สำหรับวิธีการวัดนั้น อาจต้องใช้การออกแบบตามวิธีวิจัยที่ซับซ้อน คล้ายกับ การออกแบบโครงการวิจัยเชิงทดลอง ส่วนการกำหนดความสำเร็จของโครงการยังมีความเห็น แตกต่างกันตามกลุ่มของผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยงานที่สนับสนุนเงินทุนบุคลากรของโครงการและ ผู้รับบริการ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีระดับของการยอมรับความสำเร็จที่ต่างกันไป ดังนั้น นักประเมินจึง ต้องหาตัวบ่งชี้ที่สามารถเป็นที่ยอมรับของทุกกลุ่มและมีความเป็นไปได้สำหรับการประเมินผลผลิต ด้วย

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการประเมินโครงการบริการสังคมนั้น มีความซับซ้อนและมีความ ละเอียดอ่อนมาก ผลผลิตของโครงการจึงอาจจะยังไม่เกิดในระยะสั้น ดังนั้น จึงต้องใช้เวลาใน

การรอผลผลิตที่ยังไม่เกิดขึ้น โดยต้องค่อยๆ พัฒนาไปเรื่อยๆ เช่น โครงการรณรงค์การปรับนิสัยในการไม่รับประทานปลาดิบของประชาชนภาคอีสาน หรือโครงการรณรงค์ให้เลิกติดยาเสพติด ซึ่งจะเห็นได้ว่าผลผลิตของโครงการประเภทนี้ คงจะไม่สามารถตัดสินได้เฉพาะในช่วงระยะเวลาที่ผู้ติดยายังอยู่ในความดูแลของโครงการเท่านั้น แต่อาจจะต้องติดตามไปจนถึงสภาพแวดล้อมของผู้ติดยาที่สามารถจะมีอิทธิพลทำให้เขากลับไปติดยาได้อีกก็เป็นได้ในสถานการณ์เช่นนี้ การประเมินผลผลิตของโครงการ โดยจะตัดสินความสำเร็จหรือความล้มเหลวอย่างง่ายๆ คงไม่ได้ เพราะฉะนั้น นักประเมินจึงต้องมีวิวิเคราะห์และมีบริบทที่จะสนับสนุนผลการตัดสินของตนที่ตรงกับความเป็นจริงให้ได้อย่างสมเหตุสมผล และมีหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สังเกตได้ด้วย

การประเมินผลผลิตของโครงการ แม้ว่าจะเป็นการที่ยากและซับซ้อน แต่ก็มีความสำคัญ เพราะโครงการทั้งหลายย่อมคาดหวังที่จะทราบสภาพที่แท้จริงว่า มีผลผลิตตามวัตถุประสงค์ของโครงการมากน้อยเพียงใด มีผลข้างเคียงประการใดบ้าง และมีผลกระทบอย่างไรบ้าง อันจะนำไปสู่การตัดสินคุณค่าของโครงการที่เกิดขึ้นจากการให้บริการ ด้วยเหตุนี้นักประเมินที่ดีจึงต้องพยายามประเมินให้ได้ว่า

1. โครงการนั้นบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ และประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด รวมทั้งมีผลข้างเคียงอะไรบ้าง ที่สามารถจะบ่งบอกถึงผลกระทบของโครงการดังกล่าว
2. มีหลักฐานด้านข้อมูล สารสนเทศ และบริบทที่สนับสนุนผลการประเมิน ซึ่งสามารถนำมาอธิบายหรืออภิปรายได้ ทั้งเชิงประจักษ์และเชิงเหตุผลมากน้อยเพียงใด
3. มีวิธีการและตัวบ่งชี้ของการประเมินที่สามารถชี้แจง หรือยืนยันยืนยันความเป็นที่ยอมรับกัน ได้หรือไม่ และเพราะเหตุใด

การประเมินประสิทธิภาพ

การประเมินโครงการโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยที่ผ่านมายังจำกัดอยู่แต่เพียงการประเมินผลผลิต โดยมุ่งที่จะทราบความสำเร็จหรือความล้มเหลวของโครงการเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อประกอบการตัดสินใจของผู้ให้บริการหรือผู้ให้ทุนในการยุติหรือขยายโครงการ แต่ในปัจจุบันนักประเมินและผู้บริหารโครงการ ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการประเมินประสิทธิภาพของโครงการด้วย โดยถือว่าเป็นประเภทของการประเมินที่จำเป็นสำหรับโครงการบริการทั่วไป เพราะจะช่วยเสริมให้โครงการเหล่านั้น สามารถดำเนินการอย่างสอดคล้องกับสภาวะการณ์ของสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาท้องถิ่น หรือโครงการที่เป็นตัวกำหนดเกณฑ์สำคัญสำหรับประกันโครงการขนาดใหญ่ระดับชาติ ที่จะไม่ต้องสูญเสียทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดโดยไม่จำเป็น การดำเนินโครงการบริการสังคมนั้น จะไม่มุ่งแต่เพียงความสำเร็จ

ของโครงการเท่านั้น แต่จะต้องให้คําค่าในเชิงของประสิทธิภาพด้วย ตามปกติการประเมินประสิทธิภาพของโครงการมักจะเริ่มจากคำถามต่างๆ กัน เช่น 1) ความสำเร็จของโครงการนั้นๆ เมื่อเทียบกับค่าใช้จ่ายแล้วมีความเหมาะสมหรือไม่ 2) ผลผลิตของโครงการเกิดจากปัจจัยที่ลงทุนไปใช้หรือไม่ 3) โครงการนี้มีผลผลิตสูงกว่าโครงการอื่นๆ เมื่อลงทุนเท่ากันหรือไม่ และเพราะเหตุใด

นอกจากการแบ่งประเภทของการประเมินโครงการบริการสังคมดังกล่าวมาแล้ว การประเมินยังอาจแบ่งออกได้อีก 3 ประเภท ตามระยะเวลาที่ทำการประเมิน ดังนี้

1. การประเมินระหว่างการดำเนินงาน เป็นการประเมินเพื่อติดตามดูผลผลิตของโครงการ ในขณะที่โครงการนั้นๆ กำลังดำเนินอยู่ การประเมินประเภทนี้ให้ข้อมูลเชิงวิเคราะห์ที่จำเป็นแก่ผู้จัดการโครงการและผู้ตัดสินใจ เพื่อปรับนโยบาย วัตถุประสงค์ ตลอดจนการจัดการทรัพยากรของโครงการผลจากการวางแผนโครงการใหม่ได้ด้วย

2. การประเมินเมื่อสิ้นสุดโครงการ เป็นการประเมินเพื่อวิเคราะห์ผลผลิตทั้งหมดที่เกิดขึ้นเมื่อสิ้นสุดโครงการ การประเมินประเภทนี้จะให้สารสนเทศที่จำเป็นทั้งหมดแก่ผู้ตัดสินใจและผู้วางแผน สำหรับใช้เพื่อการวางแผนโครงการใหม่ และเพื่อเป็นแนวทางการประเมินผลในอนาคตต่อไป

3. การประเมินย้อนหลัง เป็นการประเมินเพื่อตรวจสอบย้อนหลังเมื่อโครงการสิ้นสุดไปแล้วในช่วงระยะเวลาหนึ่งว่า มีผลกระทบจากโครงการหรือไม่ อย่างไร

การประเมินผลโครงการนั้น หากจะอาศัยวงจรของโครงการ (Project Lifecycle) เป็นเกณฑ์ในการแบ่งการประเมิน ก็จะสามารถแบ่งการประเมินผลโครงการได้เป็น 3 ประเภท คือ ข้อสรุปของพระมหาสิงห์ สวัสดิ์ผล (2542, หน้า 12) ที่นำเสนอแนวคิดของ นิสา ชูโต ว่า

1. การประเมินผลก่อนการดำเนินงาน (Pre-evaluation) เป็นการประเมินผลที่มีจุดมุ่งหมาย เพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการกำหนด และการเลือกทำโครงการ ซึ่งมักจะใช้ในการพิจารณาเรื่องต่อไปนี้

1.1 ความเหมาะสมของการทำโครงการจะประกอบด้วย การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาและความจำเป็นของการทำโครงการ และการศึกษาความเป็นไปได้ โดยการพิจารณาความเป็นไปได้ทางเทคนิควิชาการ ความพร้อมในด้านการบริหารโครงการ ความพร้อมในด้านงบประมาณสนับสนุน เป็นต้น

1.2 การวิเคราะห์ผลตอบแทนของโครงการ ประกอบด้วย การวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายกับประสิทธิผล ซึ่งเป็นการพิจารณาว่า การจัดทำโครงการนั้นจะให้ผลคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่ ซึ่งเป็นการพิจารณาโครงการในแง่เศรษฐกิจสำหรับโครงการด้านพัฒนาชุมชนนั้น จะเน้นในเรื่อง

การวิเคราะห์ Cost - effectiveness มากกว่า Cost - benefit เพราะผลตอบแทนของโครงการ ทางด้านการพัฒนาชุมชนนั้น วัตถุประสงค์ในรูปหน่วยเงินตราทำได้ยาก

2. การประเมินระหว่างการดำเนินงาน (Implementation evaluation) เป็นการประเมินที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาของการปฏิบัติโครงการ โดยมีจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติงานโครงการ เพื่อตรวจสอบว่า การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การประเมินโครงการในระหว่างการดำเนินงาน จึงเป็นหน้าที่ของผู้รับผิดชอบโครงการที่จะต้องหาข้อมูลต่างๆ เพื่อนำมาปรับปรุงการดำเนินงานของโครงการ บางครั้งอาจจะเรียกการประเมินผลในขั้นนี้ว่า การประเมินเพื่อปรับปรุง หรือประเมินผลย่อย (Project - evaluation)

3. การประเมินผลหลังการดำเนินงาน (Post - evaluation) เป็นการประเมินที่จัดทำขึ้นเมื่อการปฏิบัติงานโครงการได้เสร็จสิ้นลงแล้ว ซึ่งจะเป็นการพิจารณาตอบคำถามในเรื่องต่อไปนี้

3.1 เป็นการตรวจสอบดูว่า มีการดำเนินงานของโครงการ สามารถบรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้เพียงใดหรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือว่า ได้ทำเสร็จตามที่คาดหวังไว้แค่ไหนซึ่งเป็นการพิจารณาผลิตผลของโครงการนั่นเอง

3.2 เป็นการตรวจสอบดูว่า มีผลพลอยได้อย่างอื่นนอกเหนือจากที่ได้ระบุไว้ในวัตถุประสงค์บ้างหรือไม่ ซึ่งเรียกว่า เป็นการศึกษากิจกรรมของโครงการทั้งทางด้านดี และด้านไม่ดี เช่น ผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ ความเชื่อ ค่านิยม และการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน

3.3 เป็นการสรุปผลรวมของการดำเนินงานโครงการ คือเป็นการมองภาพในส่วนรวมว่า วัตถุประสงค์ของโครงการเป็นเช่นไร ทรัพยากรเป็นอย่างไร การดำเนินงานในแต่ละช่วงมีปัญหาอะไร ผลผลิตและผลกระทบเป็นอย่างไร การดำเนินงานได้ผลเช่นไร ผลผลิตและความล้มเหลวแค่ไหน มีปัญหาและอุปสรรคอะไร หากมีการดำเนินงานในช่วงต่อไป จะมีความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขส่วนใด โดยการรวบรวมข้อมูลต่างๆ ที่ได้ประเมินไว้แล้วตั้งแต่เริ่มดำเนินโครงการ จนถึงสิ้นสุดโครงการนั่นเอง บางครั้งอาจเรียกว่า การประเมินผลสรุป (Summative evaluation)

คุณธรรมจริยธรรมของนักเรียน

ความหมายของคุณธรรมและจริยธรรม

คุณธรรม

สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2525, หน้า 9) ได้ให้ความหมายของคำว่า คุณธรรมไว้ว่า คุณความงามความดีของบุคคลที่กระทำไปด้วยความสำนึกในจิตใจ โดยมีเป้าหมายว่าเป็นการ

กระทำความดีหรือเป็นพฤติกรรมที่ดีซึ่งเป็นที่ยอมรับของสังคม เช่น ความเสียสละ ความเกรงใจ ความยุติธรรม ความรักเด็กและเพื่อนมนุษย์ และความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น

พนัส หันนาคินทร์ (2526, หน้า 9) ได้ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ว่า ความดีงามซึ่งเป็นผลมาจากการประพฤติปฏิบัติตามจริยธรรมหรือค่านิยมเพราะจริยธรรมเป็นแขนงหนึ่งของค่านิยม

วศิน อินทสระ (2538, หน้า 3-5) ได้กล่าวไว้ว่า การปลูกฝังคุณธรรมเป็นสิ่งที่ทำได้ โดยการแนะนำพร่ำสอนให้ได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ โดยให้คนเรารักหน้าที่มากกว่าความสุขส่วนตัว เปลี่ยนทัศนคติจากวัตถุนิยมมาเป็นธรรมนิยม หรือปัญญานิยม ให้คนของเราเห็นว่า ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ เป็นสิ่งเล็กน้อย แต่ความเสื่อมจากธรรมและปัญญาเป็นเรื่องใหญ่ ความเจริญด้วยลาภยศเป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนความเจริญด้วยธรรมะและปัญญาเป็นเรื่องยิ่งใหญ่ ถ้าคนเราเห็นอย่างนี้ด้วยความจริงใจแล้ว และมีตัวอย่างที่ดีให้ดูด้วยเป็นแบบที่มีตัวตนซึ่งเราสัมผัสได้ การปลูกฝังคุณธรรมย่อมสำเร็จได้โดยไม่นาน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 252 ได้ให้ความหมายของคุณธรรม หมายถึง สภาพคุณงามความดี

พระธรรมกิตติวงศ์ [ทองดี สุรเตโช] (2548, หน้า 131) ได้ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ว่า “คุณธรรม” หมายถึง ธรรมที่เป็นคุณ, สภาพคุณงามความดี และ คุณธรรม เป็นคำรวมที่เรียกคุณงามความดีที่พึงปฏิบัติทุกระดับ อันมีผลคือยกระดับบุคคลให้สูงขึ้นตามลำดับ ซึ่งได้แก่สิ่งที่เรียกว่า บุญในพระพุทธศาสนานั้นเอง เช่น ทาน ศีล สุจริต รวมไปถึงเมตตาธรรม ขันติธรรม ยุติธรรม เป็นต้น

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า คุณธรรม หมายถึง ข้อประพฤติปฏิบัติอันเป็นประโยชน์และมีความถูกต้องดีงาม เช่น ความซื่อสัตย์ ความอดทน ความขยันหมั่นเพียร ฯลฯ

จริยธรรม

สาโรช บัวศรี (2526, หน้า 18 - 20) ได้อธิบายความหมายของคำว่า จริยธรรมไว้เป็นสองลักษณะเช่นกัน คือ ในความหมายแคบ และความหมายกว้าง ดังนี้ จริยธรรมในความหมายกว้าง หมายถึง คุณธรรมและศีลธรรมและรวมเอาค่านิยมอื่นๆ เข้าไว้ด้วยซึ่งอาจจะอยู่ในระดับลดหลั่นลงไปจากระดับศีลธรรม และคุณธรรม ค่านิยมที่จำเป็นดังกล่าวนี้ อาจจะได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย อุดมการณ์ วินัย และมารยาท เป็นต้น ถ้ากล่าวสั้นๆ

จริยธรรมก็คือ ค่านิยมในระดับต่างๆ ซึ่งสังคมและบุคคลจำเป็นต้องยึดมั่นและจริยธรรมนี้ย่อมจะนำสันติสุขมาให้แก่บุคคลและสังคมตามควรแก่กรณี

พุทธทาส อินทปัญโญ (2537, หน้า17) ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม หรือศีลธรรม ได้แก่ ระเบียบ ซึ่งมุ่งปฏิบัติให้เกิดความผาสุก ความสงบสุข เนื่องด้วยสังคมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมนุษย์ได้ทำขึ้น บัญญัติขึ้น แต่งตั้งขึ้นตามเหตุผลของมนุษย์ หรือตามความต้องการของมนุษย์นั่นเอง

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2539, หน้า 13) ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม (Morality) เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง หมายถึง ลักษณะทางสังคมหลายลักษณะ ของมนุษย์และมีขอบเขตถึงพฤติกรรมทางสังคมประเภทต่างๆ ด้วยลักษณะทางพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม จะมีคุณสมบัติประเภทใดประเภทหนึ่งในสองประเภท คือ เป็นลักษณะ ที่สังคมต้องการให้มีอยู่ในสังคม คือ พฤติกรรมที่สังคมนิยมชอบสนับสนุนและผู้กระทำส่วนมากเกิดความพอใจว่า การกระทำนั้นเป็นสิ่งที่เหมาะสม ส่วนอีกประเภทหนึ่งคือ ลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้มีอยู่ในสังคม เป็นการกระทำที่สังคมลงโทษหรือพยายามกำจัดผู้มีจริยธรรมสูง คือ ผู้ที่มีพฤติกรรมประเภทแรกมาก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2546 หน้า 291 ให้ความหมายของจริยธรรมในฐานะเป็นคำนามว่า หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ หรือ กฎศีลธรรม

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9, ราชบัณฑิต, 2548, หน้า 149) ได้ให้ความหมายของจริยธรรม ไว้ว่า “จริยธรรม” คือ ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ, ระเบียบที่ควรประพฤติปฏิบัติ, แบบแผนที่ดีงามสำหรับจัดระเบียบสังคมให้เรียบร้อย และ “จริยธรรม” หมายถึง ศีลธรรม กฎศีลธรรมและธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับความประพฤติอันดีงามของสังคมเป็นข้อที่ถูกกำหนดกันไว้ เป็นแนวหรือเป็นกรอบปฏิบัติสำหรับคนในสังคมเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม เกิดความร่มเย็น เป็นสุขและเกิดความอบอุ่นเกิดความสบายใจไม่หวาดหวั่น

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า จริยธรรม คือ ลักษณะหรือพฤติกรรมที่ดีงามทางสังคมของมนุษย์ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และมาตรฐานที่สังคมต้องการ

ทฤษฎีเกี่ยวกับจริยธรรม

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) ทฤษฎีของนักจิตวิทยากลุ่มจิตวิเคราะห์ ที่ควรกล่าวคือ ฟรอยด์ (พรวณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์. 2530, หน้า 231-234 ; อ้างอิงมาจาก Freud, 1944, หน้า 358) เขาเชื่อว่า จริยธรรมของคนนั้นอยู่ในตอนส่วนที่เรียกว่า ตอนในคุณธรรม

(Super – Ego) ซึ่งเป็นตนที่ได้รับการขัดเกลาจากสังคม โดย فروยด์ แบ่ง “ตน” ของมนุษย์เป็น 3 ระดับ ได้แก่

1. Id (Primitive Self) ได้แก่ ตนที่อยู่ในจิตใต้สำนึกของมนุษย์เป็นตนที่มนุษย์มีมาพร้อมกำเนิด และเป็นตนที่เป็นแหล่งกำเนิดของแรงขับพื้นฐานทั้งหมด

2. Ego (Present Self) ได้แก่ ตนในจิตใต้สำนึก และจิตใต้สำนึก บางส่วนที่เราอาจรับรู้หรือได้รับรู้บางส่วนในขณะปัจจุบัน

3. Superego (Self with Ethics) ได้แก่ ตนในจิตใต้สำนึกเป็นส่วนมาก อาจมีจิตใต้สำนึกแฝงอยู่บ้าง เป็นตนที่ได้รับการขัดเกลาจากกฎเกณฑ์ของสังคมแล้ว

จากพื้นฐานความเชื่อของ فروยด์ 2 ข้อนี้เอง อาจสรุปได้ว่า จริยธรรมในเด็กตามความคิดของ فروยด์ คือ ความละเอียดในพฤติกรรมอันเกิดจากแรงขับ 2 ตัว ได้แก่

1. แรงขับทางเพศ (Sex Drive)
2. แรงขับความก้าวร้าว (Aggressive Drive)

ซึ่งทั้ง 2 แรงขับนั้น จะผสมผสานมากับการเลียนแบบเอกลักษณ์ของบิดาหรือมารดา (Identification) โดย فروยด์อธิบายว่า การเลียนแบบคือ กระบวนการรับเอาบุคลิกภาพของบุคคลอื่นมาผนวกเข้าเป็นส่วนของบุคลิกภาพของเด็กเอง ซึ่งหมายถึง การที่เด็กจะเลียนแบบบุคลิกภาพของพ่อหรือแม่ ตามอิทธิพลทางบวกหรือลบ จากปมออดิปัส (Oedipus Complex) ซึ่งจะเกิดกับเด็กในตอนต้นของชีวิต ซึ่ง فروยด์เชื่อว่าการเลียนแบบนั้นมีกระบวนการดังนี้

1. กระบวนการสร้างจิตในสำนึก (Conscious)
2. กระบวนการข้ามวัย (Generation) ซึ่งเกิดจากการถ่ายทอดค่านิยมต่างๆ จากบิดาหรือมารดาของเขาโดยวิธีเลียนแบบ

3. เด็กจะสร้างหรือรับค่านิยม ความพึงพอใจหรือบทบาททางเพศต่างๆ ของเขา โดยเป็นเอกเทศนั้น โครงสร้างทางชีววิทยา (Biological Structure) จะพิจารณาด้วยตนเองในจิตใต้สำนึกว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก ควรทำหรือไม่ควรทำ โดย Superego จะมีหน้าที่ 3 ประการคือ

1. กระตุ้น Id (Primitive Self) ให้ละทิ้งไม่ถูกไม่ควร
2. สนับสนุน Ego (Self) ให้เปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ถูกที่ควร
3. แรงขับทางเพศ (Sex Drive) ต่อด้านให้เกิดการแสดงออกด้านความถูกต้องตาม

กฎเกณฑ์ของสังคม

นอกจากนี้ ฟรอยด์ยังกล่าวอีกว่า ตนในคุณธรรม (Superego) นั้นสร้างมาจาก พัฒนาการของมนุษย์ในการอบรมเลี้ยงดูของบิดามารดา ในสภาพการณ์และบุคคลแวดล้อมในสังคมที่เขาเป็นสมาชิก

ฟรอยด์ อธิบายว่า ตนในคุณธรรม ในเด็กผู้ชายนั้นสร้างมาจาก Oedipus Complex โดยเกิดขึ้นจากเด็กผู้ชายรักแม่ และพยายามเลียนแบบพฤติกรรมของพ่อ ยึดพ่อเป็นแบบอย่าง เพื่อเรียกร้องความรักจากแม่ ในทำนองเดียวกันผู้หญิงจะเกิด Electra Complex โดยที่เด็กผู้หญิงจะอิจฉาการมีอวัยวะเพศชายของพ่อ (Penis) จึงหันมารักพ่อและเลียนแบบพฤติกรรมของพ่อ เพื่อเรียกร้องความสนใจจากแม่

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (พรวณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, 2530, หน้า 231-232) ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมนั้น ได้นำหลักการเสริมแรง (Principle of Reinforcement) และหลักการเชื่อมโยง (Principle of Association) มาอธิบายวิธีการและขบวนการที่บุคคลได้รับอิทธิพลจากสังคม โดยมีสิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social Environment) หรือวัฒนธรรม (Culture) เป็นตัวกำหนดเงื่อนไขตามสังคม (Social Contingencie) ให้กับเด็กแรกเกิด ในทัศนะของนักจิตวิทยา พฤติกรรมนิยมหรือการเรียนรู้ทางสังคม พัฒนาการทางจริยธรรมเกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติ ตามกฎเกณฑ์ทางสังคม โดยมีแรงจูงใจมาจากความต้องการทางชีววิทยา การแสวงหารางวัล ตลอดจนการหลีกเลี่ยงการถูกลงโทษ มนุษย์จึงมีปทัสถาน (Norm) ของจริยธรรมตามแนวโครงสร้างของสังคมที่มนุษย์อยู่นั่นเอง

ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก

โคลเบอร์ก (Kohlberg 1964, หน้า 391) ได้ศึกษาจริยธรรมตามแนวทฤษฎีของเพียเจต์ (Piaget) และพบความจริงว่า การพัฒนาจริยธรรมของมนุษย์นั้นไม่ได้พัฒนาถึงจุดสมบูรณ์ เพียงอายุ 10 ปี แต่มนุษย์ในสภาพปกติจะมีพัฒนาการทางจริยธรรมขึ้นตอนจากอายุ 11 ปี ถึง 25 ปี ยังเชื่อว่าการวัดขั้นพัฒนาการทางจริยธรรมนั้นจะต้องใช้การให้เหตุผลเชิงจริยธรรมอย่างเดียวกัน

พฤติกรรมจริยธรรม (Moral Conduct)

เป็นส่วนที่เป็นมาตรฐานของความประพฤติที่สังคมต้องการ โดยถ้าบุคคลมีการกระทำที่สอดคล้องกับมาตรฐานของการประพฤติที่ถูกต้อง ดีงาม ก็จัดบุคคลนั้นมีพฤติกรรมจริยธรรม (กรมวิชาการ, 2543, หน้า 3) จึงขอเสนอพฤติกรรม จริยธรรม ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิได้รับรองไว้ดังปรากฏในเอกสารประชุมเชิงวิชาการเกี่ยวกับจริยธรรมไทย (นลิน เรื่องบุตร, 2542, หน้า 46-52 ; อ้างอิงมาจาก จิระศักดิ์ สงวนชีพ, 2542, หน้า 11-19) ดังนี้

พฤติกรรมความรับผิดชอบ

1. เอาใจใส่ในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อผลงานนั้นๆ
2. ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตัว
3. เคารพระเบียบ กฎเกณฑ์ และมีวินัยในตนเอง
4. มีอารมณ์หนักแน่น เพื่อเผชิญกับอุปสรรค
5. รู้จักหน้าที่ และกระทำตามหน้าที่เป็นอย่างดี
6. มีความเพียรพยายาม
7. มีความละเอียดรอบคอบ
8. ใช้ความสามารถเต็มที่
9. ปรับปรุงงานในหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้นทั้งตนเองและสังคม
10. ตรงต่อเวลา
11. ยอมรับผลการกระทำของตน

พฤติกรรมความซื่อสัตย์ต่อตนเอง

1. ไม่สับปลับกลับกลอก
2. ไม่คล้อยตามพวกที่ลาก หรือชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย
3. มั่นคงต่อการกระทำดีของตน
4. ไม่คดโกง มีความตั้งใจทำจริง
5. ประพฤติตรงตามพูดและคิด

พฤติกรรมความซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่การงาน

1. ไม่เอาเวลาทำงานในหน้าที่ไปใช้ทำประโยชน์ส่วนตัว
2. ไม่ใช้อำนาจหน้าที่ทำประโยชน์ส่วนตัว

พฤติกรรมความซื่อสัตย์ต่อบุคคลอื่น

1. ประพฤติตรงไปตรงมา ไม่คิดคดต่อผู้อื่น
2. ไม่ชักชวนไปในทางที่เสื่อมเสีย
3. ไม่สอพลอเพื่อหาประโยชน์ส่วนตน
4. เตือนสติและแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์
5. ยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น ไม่คิดอิจฉาริษยาหรือกลั่นแกล้ง

พฤติกรรมความซื่อสัตย์ ต่อคณะ สังคม และประเทศชาติ

1. ร่วมมือร่วมใจกันทำงานด้วยความบริสุทธิ์ใจ

2. ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน
3. ไม่ร่วมมือทำงานใดๆ ที่ผิดกฎหมาย หรือระเบียบข้อบังคับของสังคม และหมุ่คณะ
พฤติกรรมการรักษาระเบียบภายนอก

1. รักษาระเบียบวินัยในการบริโภค ได้แก่ การรับประทานอาหารให้ถูกหลักอนามัย และสุขภาพ มีมารยาทเรียบร้อยในการรับประทานอาหาร เช่น ไม่รับประทานอาหารในที่ที่ไม่สมควร ไม่รับประทานอาหารมูมมาม

2. รักษาระเบียบในการอุปโภค ได้แก่ การรักษาร่างกาย เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และเครื่องใช้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

3. การรักษาระเบียบวินัยต่อสถานที่ ได้แก่ การรักษาความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อยทั้งในสำนักงาน วัดวาอาราม สถานที่ราชการและสาธารณสถานต่างๆ เช่น ถนน แม่น้ำ ลำคลอง โรงมหรสพ ฯลฯ และประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายและข้อบังคับของสถานที่นั้นๆ

4. การรักษาระเบียบวินัยในการปกครอง ได้แก่ การสร้างนิสัย เพื่อถือเป็นหลักปฏิบัติ และมีการปกครองที่ดี มีจรรยา มีวินัย เอาใจใส่กวดขัน ปรับปรุงวินัย ให้มีระเบียบมาตรฐานควรแก่ความนิยมนับถือ และถือปฏิบัติให้เป็นแบบอย่าง

การรักษาระเบียบภายใน ได้แก่ การแต่งและควบคุมท่วงทีกิริยา วาจา และใจ ให้หมดจดงดงามด้วยการเว้นชู้ว ประพฤติชอบทั้งต่อหน้าและลับหลัง ได้แก่ ระเบียบท่วงที ระเบียบกิริยา ระเบียบวาจา และระเบียบใจ

ความเสียสละ

1. การให้ทางกาย เช่น
  - 1.1 ช่วยเหลือผู้อื่นทำธุระการงานที่ไม่มีโทษ
  - 1.2 ไม่นิ่งดูตาย
  - 1.3 ช่วยเหลืองานสาธารณประโยชน์
2. การให้ทางวาจา เช่น
  - 2.1 ช่วยเหลือให้คำแนะนำทั้งในทางโลกและทางธรรม
  - 2.2 ช่วยเจรจาเอาเป็นธุระให้สำเร็จประโยชน์
3. การให้ทางกำลังสติปัญญา เช่น
  - 3.1 ช่วยแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา
  - 3.2 ช่วยแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนแก่คนที่ไม่ทำผิด
  - 3.3 ช่วยคิดหาแนวทางที่ถูกที่ชอบ

- 3.4 ช่วยเพิ่มพูนความรู้ให้แก่ผู้อื่นตามกำลังสติปัญญา
4. การให้ด้วยกำลังทรัพย์ เช่น
  - 4.1 แบ่งปันเครื่องอุปโภค บริโภคให้แก่ผู้ขัดสนที่สมควรให้
  - 4.2 แบ่งปันเงินทองให้แก่ผู้ขัดสนที่สมควรให้
  - 4.3 สละทรัพย์เพื่อสาธารณกุศล
5. การให้ทางใจ เช่น
  - 5.1 ยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นมีความสุข
  - 5.2 ไม่อาฆาตจองเวร
  - 5.3 ให้อภัยในความผิดของผู้อื่นที่สำนึกผิด
  - 5.4 ไม่นึกขำเติมผู้อื่นเมื่อเพ้อเสียงพล้ำ
  - 5.5 ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตนเอง

ความสามัคคี

1. ปรับตนเองให้เข้ากับผู้อื่นให้ได้ดี มองคนอื่นในแง่ดีเสมอ
2. รับผิดชอบต่อส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว
3. เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกิจการของส่วนรวม
4. เป็นผู้ประสานความสามัคคีในหมู่คณะ
5. ไม่แบ่งแยกเป็นพวกเขาพวกเรา
6. รักษาหมู่คณะ มีใจหวังดี และช่วยเหลือเกื้อกูลในทางที่ไม่ผิดศีลธรรม

การประหยัด

1. การประหยัดเวลา ได้แก่ การรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ให้เหมาะสมกับกาลเทศะ รู้คุณค่าของเวลา มียอมให้เวลาหมดเปลืองไปโดยเปล่าประโยชน์ แต่นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ในการหาความรู้ ในการสร้างความรู้ ในการสร้างสมรรถภาพ ในการสร้างอำนาจ
2. การประหยัดทรัพย์ ได้แก่ การรู้จักใช้ทรัพย์ให้ถูกต้องเหมาะสม ได้แก่
  - 2.1 พยายามจ่ายทรัพย์เท่าที่จำเป็น ให้สมควรแก่อัตภาพ
  - 2.2 การรู้จักกำหนดรายจ่ายให้พอเหมาะพอควรแก่กำลังทรัพย์
  - 2.3 การรู้จักเก็บรวบรวมรายได้อันควรเก็บไว้เป็นทุนสำรอง
  - 2.4 ทำทรัพย์ที่มีอยู่ให้เจริญงอกงาม
  - 2.5 คู้มครองรักษาทรัพย์ให้ปลอดภัย

- 2.6 บุรณะของเก่าอันควรบุรณะให้กลับเป็นประโยชน์ใหม่ได้
- 2.7 ใช้และทูลถนอมทรัพย์สินให้ทรงคุณค่าและเป็นประโยชน์นานๆ
- 2.8 รู้จักใช้ของใช้เอง อย่าคิดแต่จะซื้อหรือจ้างวานรำไป
- 2.9 ไม่ใช่จ่ายอย่างฟุ้งเพื่อให้หมดเปลือง โดยเปล่าประโยชน์
- 2.10 ไม่บำรุงบำเรอความสุขสนุกสนานจนเกินไป
- 2.11 ขยันหาทรัพย์ใหม่มาเพิ่มเติม

ความยุติธรรม

1. ไม่ลำเอียงเพราะชอบพอรักใคร่
2. ไม่ลำเอียงเพราะเกลียด
3. ไม่ลำเอียงเพราะกลัว
4. ไม่ลำเอียงเพราะหลง
5. ไม่เข้าข้างคนผิด

ความอดุสหาะ

1. บากบั่น พยายาม
2. อดทน
3. ขยันหมั่นเพียร
4. ไม่ท้อถอย
5. ไม่ยอมแพ้
6. พยายามต่อสู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคจนประสบความสำเร็จ
7. กระตือรือร้น
8. หนักแน่น ไม่หวั่นไหวง่าย

ความเมตตากรุณา

1. ไม่ฆ่า ทูบตี ตัด จำจอง หรือทำร้ายด้วยลักษณะต่างๆ
2. ไม่ข่มขู่ ดูหมิ่น เสียดสี พุดจาด้วยความกริ้วโกรธเคียดแค้น
3. ไม่เบียดเบียนใครให้เดือดร้อน
4. ช่วยพุดปลอบใจเมื่อคนอื่นได้รับความลำบากเดือดร้อน
5. ให้ความอนุเคราะห์ เกื้อกูล
6. มีความสลดใจเมื่อผู้อื่นทุกข์
7. แผ่เมตตาให้ แม้จะมีผู้ทำให้เดือดร้อน
8. มีอาการทางกาย วาจาที่แสดงต่อผู้อื่นด้วยความสุภาพ

กระทรวงศึกษาธิการได้ตระหนักถึงปัญหาสังคมสำคัญอันหนึ่ง คือ เยาวชนไทยขาดคุณธรรมจริยธรรมอันดีงาม เห็นสมควรเร่งส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมแก่เยาวชน จึงได้มีประกาศ ลงวันที่ 6 มกราคม 2527 ให้เพิ่มเติมรายวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรกลุ่มสังคมศึกษา โดยดำเนินการเรียนการสอนภาคเรียนละ 1 วิชา ตลอด 3 ปี ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (กัลยา ศรีปาน, 2542, หน้า 63 ; อ้างอิงมาจาก กรมศาสนา, 2528, หน้า 105)

หลักธรรมเบื้องต้นเพื่อพัฒนาผู้เรียน

ไตรสิกขา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้คุณค่าต่อการเรียนรู้อย่างสูงสุด ด้วยการพัฒนาในเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นที่ตัวบุคคลเป็นศูนย์กลางเพื่อให้ผู้ฝึกฝนลดความเห็นแก่ตัวและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสันติสุข ซึ่งเป็นการฝึกฝนและพัฒนาผู้เรียนแนวไตรสิกขานั้น มีผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้ความหมายของไตรสิกขาไว้ ดังนี้ ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต] 2548, หน้า 125) ได้ให้ความหมายของ “สิกขา 3 หรือไตรสิกขา” ว่า ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ซึ่งไตรสิกขาประกอบด้วย

1. อริสัสสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง
2. อริจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง
3. อริปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต, 2548, หน้า 274) ได้อธิบายว่า ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา 3 หมายถึง ข้อสำหรับศึกษา, การศึกษาข้อปฏิบัติที่พึงศึกษา, การฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา 3 อย่าง คือ

1. อริสัสสิกขา คือศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติตนให้ถูกต้องดีงาม ให้บริสุทธิ์ตามหลักจลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษ
2. อริจิตตสิกขา คือศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่ การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของผู้บริบูรณ์ด้วยอริยสี่ขั้นจนได้บรรลุฌาน 4

3. อธิปัญญาศึกษา คือศึกษาเรื่องปัญญา อบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ได้แก่ การบำเพ็ญ วิปัสสนากรรมฐานของผู้ได้ฌานแล้วจนได้บรรลุมรรค 8 คือ เป็น พระอรหันต์

หลักไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญมากแม้แต่พระพุทธองค์ เมื่อครั้งใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในพระไตรปิฎกบันทึกไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ เขตพระนครราชคฤห์นั้น ทรงกระทำธรรมมีกถาอันนี้แหละเป็นอันมากแก่พวกภิกษุ ตลอดเส้นทางจนถึงเมืองกุสินารา พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมมีกถาที่เป็นพหุลัมมมีกถา หรือ พหุลสาสนี คือ ไตรสิกขา หรือ สิกขา 3 ซึ่งเป็นหลักธรรมะหรือพระพุทธโอวาทที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงมากที่สุด “ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำธรรมมีกถาอันนี้แหละเป็นอันมากแก่ พวกภิกษุว่า อย่างนี้คือ อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นอาสวะโดยชอบ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ”

สิกขา เป็นภาษาบาลี ส่วนภาษาสันสกฤตใช้คำว่า ศีกษา และใช้เป็นภาษาไทยว่า ศึกษา โดยพยัญชนะแปลว่า การศึกษา หรือการสำเนียง การฝึกฝน การฝึกปรือ ความหมาย ของคำนี้ คือ กระบวนการศึกษา เป็นการเรียนรู้แล้วนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อฝึกฝนอบรมตนเองด้าน กาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้พัฒนาจนกว่าจะบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต สำหรับคำว่า สิกขา 3 เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองพร้อมกันทั้ง 3 ด้าน คือ ฝึกอบรมความประพฤติ ฝึกอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญา สรุปเป็นคำรวมยอดข้อปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเป็น 3 ด้าน บางโอกาสเติมคำว่า อธิ ที่แปลว่า อย่างยิ่งเข้าข้างหน้าคำเป็น อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา ซึ่งมีความหมายที่เข้าใจอย่างง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง (พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตฺโต] 2542, หน้า 103)

กระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา กระบวนการแห่งพฤติกรรมมนุษย์ แบ่งเป็น 2 แบบ คือ

แบบที่ 1 ไร้การศึกษา : อวิชชา + ตัณหา → พฤติกรรมสร้างทุกข์ (ก่อปัญหา)

แบบที่ 2 มีการศึกษา : ปัญญา + ฉันทะ → พฤติกรรมสลายทุกข์ (แก้ปัญหา)

กระบวนการที่ 2 เป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์ คือการที่มนุษย์มีความคิด ก็นับได้ว่า มีการศึกษา และเมื่อมีการศึกษาปัญญาก็เกิดขึ้น ซึ่งเป็นตัวแกนสำคัญของการพัฒนาตนเอง ดังนั้นการศึกษาต้องเป็นการฝึกตนให้พัฒนาปัญญา เพื่อนำปัญญามาจัดตัณหา และกำหนด พฤติกรรมที่ถูกต้องดีงาม ในการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา หรือการปฏิบัติธรรมสิ่ง ที่สำคัญที่ จะต้องมี คือ เชื่อในโพธิ เรียกว่า โพธิศรัทธา ซึ่งถือว่าเป็นศรัทธาพื้นฐาน คือมนุษย์เชื่อใน

ปัญญาที่ทำให้มนุษย์เป็นพุทธะได้ และเมื่อมนุษย์มีความเชื่อ ดังนั้นแล้วจะทำให้มนุษย์พร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเอง การฝึกฝนพัฒนาตนเอง การฝึกฝนและพัฒนาตนมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา จัดวางเป็นหลักเรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ (พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตฺโต] 2542, หน้า 64 – 68)

ฉะนั้น พระธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงการศึกษาตามแนวพุทธธรรมว่า การศึกษานั้นเป็นทั้งตัวการพัฒนาและเป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนา คือเป็นการพัฒนาตัวบุคคลหรือชีวิตทั้งชีวิตตัวการพัฒนา คือ การศึกษา เมื่อผู้เรียนมีการศึกษาอย่างนี้แล้วก็จะเอาคุณสมบัติที่ดีมีซึ่งเกิดจากการศึกษานี้ไปเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต และสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ การศึกษาก็กลายเป็นเครื่องมือของการพัฒนาเมื่อเรามีการศึกษาแล้วจะไปพัฒนาประเทศ พัฒนาวัตถุ พัฒนาสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง โดยใช้การศึกษาที่ถูกต้องเป็นเครื่องมือพัฒนา โดยมีหลักการของพระพุทธศาสนาตามธรรมชาติว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกแล้วจึงจะประเสริฐเพราะมนุษย์อาศัยสัญชาตญาณได้น้อย ไม่เหมือนสัตว์ประเภทอื่น ซึ่งเกิดมาก็อยู่ได้โดยสัญชาตญาณ แม้แต่ลูกห่านคลอดออกมาวันนั้นก็เดินและว่ายน้ำหากินได้ทันที แต่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนา โดยเฉพาะพัฒนาสิ่งที่เรียกว่าปัญญามาใช้ดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิตที่ดีเรียกว่า จริยะ ได้มาด้วยสิกขา คือ การศึกษา ชีวิตที่มีการศึกษา มีการเรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนาอยู่เรื่อยๆ จะเป็นชีวิตที่ประเสริฐ เรียกว่า ชีวิตประเสริฐจากการศึกษาตัวแท้สุดคือต้องการศึกษาหรือสิกขาในความหมายที่แท้เพื่อชี้แนะฝึกฝนให้คนพัฒนาดำเนินชีวิตถูกต้องสมบูรณ์ เมื่อดำเนินชีวิตถูกต้องดีงามก็เป็นผู้ที่มีจริยธรรม โดยนัยนี้ความสุขจึงเป็นองค์เป้าหมายสำคัญอย่างหนึ่งของการศึกษา เพราะความสุขเป็นองค์ประกอบของ จริยธรรม สิกขาจะทำให้เกิดมรรคหรือจริยะอันประเสริฐ คือ สิกขาที่เป็นการศึกษาพัฒนาครบทั้ง 3 ด้านของชีวิต ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขา แปลว่า การศึกษาทั้ง 3 เป็นการพัฒนารวมอย่างประสานเป็นระบบสัมพันธ์เดียวกันมี ดังนี้

1. สิกขา คือ การฝึกศึกษา ด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมจะเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ เพื่อมนุษย์ ตลอดจนสรรพสัตว์ หรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุทั้งด้านอินทรีย์ต่างๆ (เช่น ตา หู) และด้วยพฤติกรรมทางกาย วาจา พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า การมีวิถีชีวิต ที่ปลอดภัยไร้การเบียดเบียน หรือการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลแก่สังคมและแก่โลก เรียกว่า ศีล (เรียกเต็มว่า อธิศีลสิกขา)

2. สิกขา คือ การฝึกศึกษา ด้านจิตใจ ได้แก่ การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิตทั้งในด้านคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ความสุภาพอ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู ในด้านความสามารถของจิต เช่น

ความเข้มแข็งแน่นหนา ความมีสติ สมภาณี และในด้านความสุข เช่น ความมีปีติอิ่มใจ ความมีปราโมทย์ ร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่อนคลาย ความรู้สึกพอใจ เป็นการพัฒนาคุณภาพสมรรถภาพกับสุขภาพของจิต เรียกว่า สมภาณี (เรียกเต็มว่า อธิจิตตสิกขา)

3. สิกขา คือ การฝึกศึกษา ด้านปัญญา ได้แก่การพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความรู้ การรู้จักคิดพิจารณา การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบ ความรู้ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การเข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา และคิดการต่าง ๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่ง เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่มีนเป็น ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิตที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระปลอดปัญหาไร้ทุกข์เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์ เรียกว่า ปัญญา (เรียกเต็มว่า อธิปัญญาสิกขา)

ธรรมภาคปฏิบัติซึ่งต้องทำให้สอดคล้องตรงกันกับระบบความเป็นไปของสภาวะในธรรมชาติ แต่ยังมีธรรมประเภทอื่น แสดงไว้ด้วยความมุ่งหมายที่ต่างออกไป โดยเฉพาะที่โยงกับเรื่องสิกขา 3 นี้ ก็คือหลักภาวนา 4 คำว่า “ภาวนา” แปลว่า ทำให้เจริญ ทำให้เป็น ทำให้มีขึ้น หรือการฝึกอบรม ในภาษาบาลีให้ความหมายว่า “วุฒนา” คือ วัฒนา หรือ พัฒนานั้นเอง ภาวนาเป็นคำหนึ่งที่มีความหมายใช้แทนกันได้กับ “สิกขา” จัดเป็น 4 อย่าง คือ

1. กายภาวนา การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือทางวัตถุ
2. ศิลภาวนา การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ เพื่อนมนุษย์
3. จิตภาวนา การพัฒนาจิต คือ การทำจิตใจให้เจริญองงามขึ้นในคุณธรรม ความดีงาม ความเข้มแข็ง และความเบิกบานผ่อนคลายสงบสุข
4. ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจ และการหยั่งรู้ความจริง คนที่ได้รับการศึกษาจึงเป็นผู้ได้รับการพัฒนาครบทั้ง 4 ด้าน เรียกว่า ภาวิตตตะ แปลว่า มีตนที่ได้ฝึกอบรมหรือได้พัฒนา

จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขามีสิ่งสำคัญตามที่เพ็ญรุ่ง ปานใหม่ (2544, หน้า 21 - 22) ได้อธิบายไว้ดังนี้ คือ เป็นเรื่องการฝึกพฤติกรรมเครื่องมือที่ใช้ในการฝึกคือ วินัย เด็กควรได้รับการปลูกฝังในเรื่องของศีล 5 เน้นการไม่เบียดเบียน โดยไม่ทำร้ายชีวิต ร่างกาย ไม่ลักขโมย ไม่แย่งของรักของหวงของผู้ใด ไม่ใช้วาจาประทุษร้าย

สร้างความสติสัมปชัญญะ โดยเห็นโทษของการดื่มสุรา เสพของมีนเมา ของเสพติด นอกจากการปลูกฝังการไม่เบียดเบียนกันทางสังคมแล้วยังต้องพัฒนามนุษย์ในเรื่องความสัมพันธ์กันทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์และส่งเสริมสันติสุขให้เกิดขึ้น การพัฒนามนุษย์ ในระดับศีล จะต้องตั้งเป้าหมายที่จะสร้าง พฤติกรรมที่ดีงาม ให้สะสมขึ้นในตัวมนุษย์ เมื่อเกิดการสะสมและการปฏิบัติติดต่อกันไปก็จะส่งผลไปที่จิตใจให้เกิดความชื่นชมและยึดถือเวลาจะประพฤติอย่างนั้น ความชื่นชมยึดถือในจิตใจจะส่งเสริมให้มีเจตนาที่มุ่งประพฤติดี สมาธิ เป็นเรื่องการฝึกในด้านจิตหรือระดับจิตใจ การอบรมมนุษย์เป็นไปในเรื่องการพัฒนาคุณลักษณะต่างๆ ทางจิตใจให้สมบูรณ์ด้วย 1) คุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเคารพบนอบ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ความมีน้ำใจ ความกตัญญู เป็นต้น 2) สมรรถภาพจิต คือ การมีจิตใจเข้มแข็ง มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน ไม่ย่อท้อ มีความรับผิดชอบ มีความแน่วแน่มั่นคง มีความกระตือรือร้น มีนิสัยใฝ่รู้ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น 3) สุขภาพจิต คือ การมีจิตร่าเริงเบิกบาน มีความสดชื่นผ่องใส มีความพอใจอิ่มเอมใจ และสงบสุข เป็นต้น ปัญญาเป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง โดยในนี้มนุษย์ควรได้รับการอบรมสั่งสอนในทางที่ถูกที่ควรในเรื่องความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ การรู้จักคิด การรู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัยไตร่ตรอง รู้จักแก้ปัญหา รู้จักการดำเนินการต่างๆ มีเหตุผล รู้จักการคิดต่างๆ อย่างสร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง นั่นคือ รู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ในการฝึกอบรมมนุษย์ตามหลักไตรสิกขานี้สามารถฝึกได้ในทุกการกระทำ ของมนุษย์ และฝึกหัดให้รู้จักตรวจสอบด้วยตนเองจะช่วยให้การปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาก้าวหน้ายิ่งขึ้น นั่นคือพิจารณาการกระทำของตนในส่วนของ "ศีล" ว่า ไปเบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นหรือไม่ หรือว่าการกระทำนั้นเป็นเพื่อความสนับสนุน เกื้อกูลช่วยเหลือและสร้างสรรค์ ในขณะที่การกระทำนั้น "จิตใจ" ของตนเป็นอย่างไร คือเป็นการกระทำด้วยจิตที่เห็นแก่ตัว คิดร้ายต่อผู้อื่น หรือริษยา อาฆาต โกรธ หลงหรือเปล่า หรือทำด้วยความรัก ความเมตตา ความปรารถนาดีต่อกัน ทำด้วยความขยันหมั่นเพียร ความรับผิดชอบ ความศรัทธา ความมีสติ ในขณะที่ทำมีสุขภาพจิตเป็นอย่างไร เช่น กระวนกระวาย เศร้าหมอง หรือมีจิตที่ร่าเริงแจ่มใสหรือสงบสุข และใช้ "ปัญญา" ในการพิจารณาในการกระทำของตนนั้นทำด้วยความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่กำลังทำอยู่ มีความเข้าใจในกฎเกณฑ์และความมุ่งหมายทำโดยมีการคิดพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ มองเห็นถึงผลดีผลเสียและวิธีการปรับปรุงแก้ไขแล้วหรือไม่ใช้ทฤษฎีทางการจัดกระบวนการเรียนการสอนได้

ดังนั้น กระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขาจึงมีลักษณะที่เด่นและใช้เป็นทฤษฎีทางการจัดกระบวนการเรียนการสอนได้ดังที่ สุมน อมรวิวัฒน์ (2530 , หน้า 44 - 45) สรุปวิเคราะห์ได้เป็นข้อ ๆ คือ

1. ผู้ที่ศึกษาตามกระบวนการศึกษาของหลักไตรสิกขา ต้องปฏิบัติฝึกหัดอบรมตนด้วยตนเอง คือ ศีล สมาธิ และปัญญา จะไม่เกิดขึ้นอย่างแท้จริงจากการฟัง การอ่าน การดู หรือการบอกเล่า ต้องเรียนรู้ด้วยการกระทำ เรียนรู้ด้วยการคิด การควบคุมเรียนรู้ด้วยความอดกลั้น อดทน ข่มใจ และเรียนรู้ด้วยวิริยะอุตสาหะ ความสำเร็จของการศึกษาแต่ละระดับชั้น ผู้ศึกษาย่อมวัดและรู้ได้ด้วยตนเอง ไม่มีผู้ใดมาประเมินให้ได้

2. เรื่องจากศีล สมาธิ ปัญญา เป็นระบบการฝึกหัดอบรมที่ต้องสามารถละสิ่งที่ควรละ และเจริญสิ่งที่ควรเจริญ ดังนั้นผู้ที่ศึกษาตามแนวของไตรสิกขานี้ จึงต้องได้รับการแนะนำสั่งสอนจากผู้เป็นกัลยาณมิตรก่อน แต่จะหยุดอยู่เพียงนั้นไม่ได้ ต้องรู้จักคิดและใช้ปัญญา ฝึกฝนไปที่ละขั้น จนสามารถวินิจฉัย แยกแยะสิ่งดี สิ่งชั่ว (อย่างที่เรียกว่า รู้ผิดชอบชั่วดี) แล้วละเว้นสิ่งชั่ว เพิ่มพูนสิ่งที่ชอบธรรม และมีจิตใจผ่องใสบริสุทธิ์ได้

3. การฝึกหัดอบรมตามหลักของไตรสิกขา เป็นการฝึกหัดอบรมตนที่เป็นขั้นตอน สืบเนื่องจากรูปธรรมไปหานามธรรม เริ่มจากสิ่งที่ย่างไปสู่สิ่งที่ยาก เช่น การกำจัดกิเลสอย่างหายาบด้วยการควบคุมความประพฤติของตนทางกายและวาจา นั้น เป็นกระบวนการที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนเหมือนการกำจัดเศษขยะทั้งหลายที่ลอยมาตามสายน้ำ การกำจัดกิเลสอย่างกลางที่รุ่มร่าจิดใจ คือ นิวรณ์ต่างๆ เหมือนการกรองดินโคลนกรวดทรายที่ปะปนอยู่ในน้ำนั้น หากสังเกตอย่างตั้งใจก็จะมองเห็นได้ ครั้นผู้ศึกษาฝึกปฏิบัติต่อไปจนสามารถกำจัดกิเลสอย่างละเอียดที่ฝังลึกแอบซ่อนอยู่ในกมลสันดานเสียได้ ก็เหมือนการกลั่นน้ำที่แม้จะดูใสแต่มีละอองตกตะกอนนอนก้นอยู่ให้บริสุทธิ์สะอาดผู้ที่ฝึกหัดอบรมตนตามกระบวนการนี้จึงเรียนลัดไม่ได้หลอกตนเองและผู้อื่นไม่ได้ และผู้ที่เรียนได้สำเร็จต้องเป็นผู้ที่มีปัญญาและใช้ปัญญาจนได้รับปริญญา 3 คือ 1) ญาตปริญญา การกำหนดรู้ด้วยให้ เป็นสิ่งอันรู้แล้ว, กำหนดรู้ขั้นรู้จัก, กำหนดรู้ตามสภาวะลักษณะ คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง 2) ตีรณปริญา การกำหนดรู้ด้วย การพิจารณา, การกำหนดรู้ขั้นพิจารณา, กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา 3) ปหานปริญา กำหนดรู้ด้วยการละ, กำหนดรู้ถึงขั้นละได้ คือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้วละนิจจสัญญา เป็นต้น

4. การฝึกหัดอบรมตามหลักไตรสิกขานั้นเป็นการพัฒนามนุษย์ทางร่างกาย วาจา ความคิด จิตใจ อารมณ์ และสติปัญญา เป็นการพัฒนาที่กว้างและลึกมากกว่าการศึกษาที่เรา

เข้าใจโดยทั่วๆ ไปเพราะเป็นการฝึกหัดอบรมเพื่อรู้ รู้เพื่อรู้สึก รู้สึกเพื่ออยากจะทำต่อรู้เพื่ออิสรภาพ อิสรภาพที่หลุดพ้นจากความทุกข์และความชั่ว อิสรภาพของวิญญูณมนุษย์ คือ สันติ ความสงบ เย็น

5. การฝึกหัดอบรมตามหลักไตรสิกขาเป็นกระบวนการศึกษาที่มีลักษณะและปัจจัย การที่ว่ามีลักษณะบูรณาการนั้น เพราะองค์ประกอบทุกอย่างคือ ศีล สมาธิ ปัญญา และมรรคมีองค์แปด ซึ่งเป็นวิธีการประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดประสงค์สูงสุดนั้นมีลักษณะที่ผสม กลมกลืนอย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน มีความสอดคล้องรองรับกันในด้านที่ต้องละเว้นและในด้านที่ เจริญ ยกที่จะแยกออกอย่างโดดเดี่ยว และไม่สามารถตัดองค์ประกอบข้อใดทิ้งไปได้

การเรียนรู้แบบไตรสิกขา การจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขา เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ ต้องการให้นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติและการพัฒนาทางกาย วาจา และปัญญา กับสิ่งที่เรียนเพื่อ พิจารณาให้เห็นประโยชน์ คุณ โทษ ตามความเป็นจริงด้วยตนเองแล้วนำความรู้้นั้นมาเป็นหลัก ในการประพฤติปฏิบัติต่อไป และมีผู้ทรงคุณวุฒิได้อธิบายและนำเสนอรูปแบบการจัดการเรียน การสอนแบบไตรสิกขา ดังข้อสรุปของสุมน อมรวิวัฒน์ (2530 , หน้า 48 - 48) ที่กล่าวถึงการสอน แบบไตรสิกขาว่า เป็นการสอนที่เชื่อว่าคนที่มีปัญญาและเกิดปัญญาวิสุทธิขึ้นได้นั้นต้องเกิดจาก มีกำลัง (พลัง) จิตใจ กำลังความคิด ที่แน่น ไม่หวั่นไหว ชัดสายออกแวกต้องเพ่งพินิจคิดตรอง ในเรื่องเดียว คนที่มีกำลังความคิดรวบเป็นจุดเดียวแน่น (สมาธิ) ไม่หวั่นไหวชัดสายได้ต่อเมื่อ ร่างกายให้อยู่ในระเบียบวินัยเรียบร้อยก็จะช่วยให้จิตใจสงบไม่ฟุ้งซ่านหวั่นไหวไปนอกเรื่อง นอกห้องเรียน ซึ่งจะช่วยให้มีกำลังความคิดคมกล้า สามารถแก้ปัญหาทำความเข้าใจปัญหาได้ ทำให้เกิดปัญญา มีความรู้แจ้งเรื่องนั้น ๆ (ปัญญา) ได้ด้วยตนเองประจักษ์ได้ด้วยตนเองไม่ใช่ เพียงแต่รู้หรือทราบจากการบอกเล่าให้ฟังเท่านั้น และได้จัดรูปแบบการเรียนการสอนแบบ ไตรสิกขาโดยผ่านขั้นตอนในการศึกษา 3 ขั้น ดังนี้ 1) ขั้นศีล หมายถึง ขั้นที่นักเรียนควบคุม ตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยทั้งทางกาย และวาจา ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติ ร่างกาย พร้อมที่จะเรียนเสมอ 2) ขั้นสมาธิ หมายถึง ขั้นที่นักเรียนต้องรวบรวมจิตใจ ความคิดให้แน่น เป็นจุดเดียวไม่ชัดสายไปสู่เรื่องอื่นสิ่งอื่นนอกห้องเรียนนอกเรื่องที่เรียน ไม่คิดตรึกตรองวิตกกังวล ถึงเรื่องอื่น ๆ ที่จะทำให้สมองไม่ปลอดโปร่ง นักเรียนต้องตัดสิ่งรบกวนอื่น ๆ (ปลิโพธิ) ออกจาก ความคิด จิตใจ 3) ขั้นปัญญา หมายถึง ขั้นที่นักเรียนใช้สมาธิ พลังความมีจิตใจแน่นทำ ความเข้าใจปัญหา แก้ไขปัญหาจนเกิดความรู้แจ้ง เข้าใจกับปัญหาได้ เกิดการเรียนรู้ เกิดปัญญา ขึ้นในตนเอง มีมโนทัศน์ในเรื่องนั้นได้ถูกต้องตามที่เป็นจริง ซึ่งสอดคล้องกับของ ดุษฎี สีตลวรงค์ (2524, หน้า 3) ได้อธิบายถึงการจัดการเรียนการสอนแบบไตรสิกขาไว้ว่า เป็นการสอนที่ครูเปิด

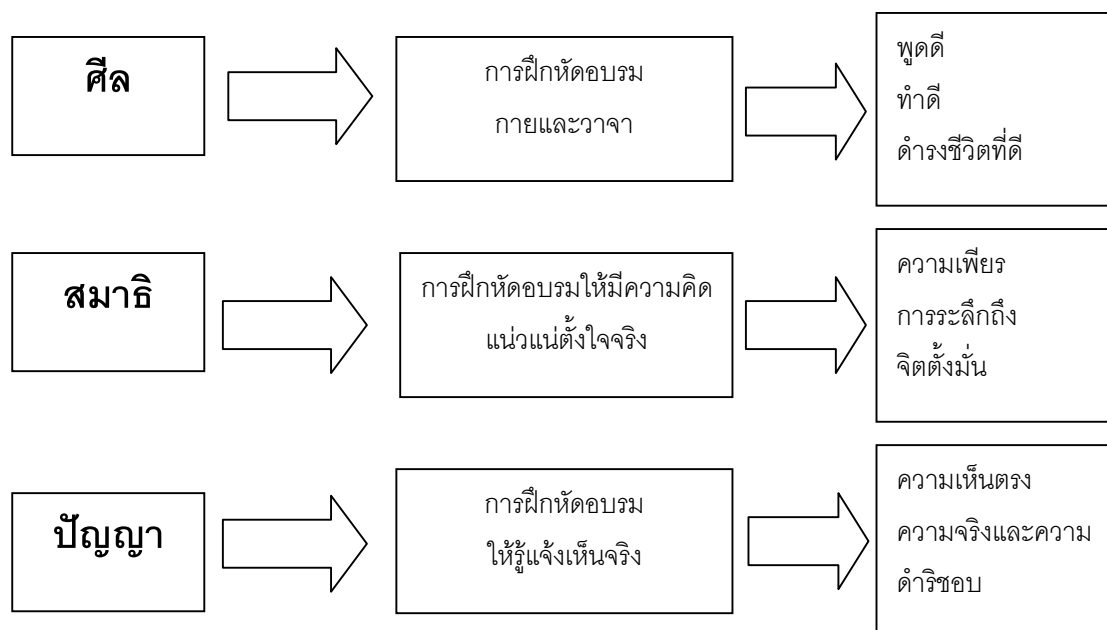
โอกาสให้นักเรียนได้ปฏิบัติตนอย่างระมัดระวังทั้งทางกายวาจาและใจแล้ว พิจารณาผลของการปฏิบัติของตน จนกำหนดควบคุมประพฤติทางกาย วาจา (ศีล) ของตนได้ โดยได้สร้างรูปแบบการสอนที่นักเรียนต้องปฏิบัติ 3 ชั้น ดังนี้ 1) ศีลสิกขา คือ การสำรวมกาย วาจา อยู่ในศีลแล้วจิตจะประณีตมั่นคงขึ้น 2) จิตสิกขา คือ การฝึกจิตใจให้มั่นคง ไม่คล้อยตามความต้องการที่จะทำชั่วจิตที่ฝึกดีแล้วจะสามารถพิจารณาธรรมได้ตรงกับสภาพที่เป็นจริง ผ่องใสมีสมาธิและศีลมั่นคงขึ้น 3) ปัญญาสิกขา คือ การเฝ้าสังเกตร่างกาย ความรู้สึก ความคิด (โดยสรุปคือขั้นที่ 5) ของตนเอง ในขณะที่จิตเป็นสมาธิว่าต่างก็ไม่เที่ยง ทนทานอยู่ไม่ได้ ไม่มีตัวตนสำหรับการยึดมั่น แล้วนำมาเป็นหลักในการปฏิบัติตนเองอย่างเหมาะสมต่อสถานการณ์โดยไม่ก่อทุกข์ หรือเบียดเบียนตนเองหรือผู้อื่น ถ้ามีปัญหาแล้วสมาธิและศีลก็มั่นคงขึ้นตามลำดับแห่งปัญญานั้น

การจัดการเรียนการสอนแบบไตรสิกขานี้ นักเรียนต้องปฏิบัติสิ่งที่เรียนจริงๆ แล้วพิจารณาผลการปฏิบัตินั้นให้เป็นประโยชน์ คุณ โทษ ตามความเป็นจริง ปัญญาที่ได้จากการเรียนรู้แบบไตรสิกขาเป็นความรู้จากการเห็นสภาวะธรรมที่เรียนรู้ได้ด้วยตนเองอันเป็นผลมาจากการพิจารณาในใจโดยแยบคายแล้วนำความรู้นั้นมาเป็นหลักในการปฏิบัติตนเองอย่างแท้จริง ครูเป็นเพียง ผู้ประคับประคองและชี้จุดสำคัญที่นักเรียนพึงพิจารณาเท่านั้น

จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขาผู้ศึกษาค้นคว้า สรุปได้ว่าเป็นการจัดการเรียนการสอนที่นำกระบวนการฝึกอบรม และพัฒนามนุษย์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประยุกต์เป็นการสอนที่ครูเป็นผู้สร้างสถานการณ์ที่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ปฏิบัติทางกาย วาจา และใจ แล้วพิจารณาผลของการปฏิบัติของตนต่อสถานการณ์นั้นจนกำหนดควบคุมควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา และใจ จนเกิดปัญญาในตนเองได้ โดยมีครูเป็นกัลยาณมิตรคอยให้คำแนะนำในทางที่ถูกที่ควร ทำให้เด็กนักเรียนสามารถประพฤติปฏิบัติตนได้ด้วยตนเองอย่างถูกต้องตามขั้นตอน การจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขา

การนำหลักไตรสิกขามาใช้ในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

หลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการศึกษาที่แสดงถึงพระปัญญาคุณอันลึกซึ้งของพระบรมศาสดา ซึ่งสามารถที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเด็กได้เป็นอย่างดีโดยมีกรอบแนวคิดตามแผนภูมิต่อไปนี้ (สุมน อมรวิวัฒน์ , 2535)

ภาพ 1 แผนภูมิแสดงกระบวนการไตรสิกขาในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

หลักไตรสิกษาดังกล่าว สอดคล้องกับองค์คุณ 3 ประการอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา อันได้แก่การรักษาศีล เพื่อละเว้นความชั่ว ประพฤติธรรมเพื่อสร้างความดี และฝึกสติภาวนา เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ใสสะอาด

ศีล 10

ความหมายของศีล

พระธรรมโฆษาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ, 2540, หน้า 21) ได้อธิบายว่า ศีล หมายถึง ความเป็นปกติ หรือ ภาวะปกติธรรมดา คือการทำทุกอย่างอยู่ตามหน้าที่ ที่ควรจะทำอยู่ ในภาวะปกติ ไม่เดือดร้อน ไม่กระวนกระวาย ไม่กระสับกระส่าย ไม่มีความสกปรก ของความเศร้าหมองใดๆ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546, หน้า 1103) ได้ให้ความหมายของ ศีล หมายถึง ข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดการปฏิบัติกายและวาจา เช่น ศีล 5, ศีล 8, การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย

พระพรหมคุณาภรณ์ (เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตฺโต], 2546, หน้า 244) ได้อธิบายว่า ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาปกติตาม

ระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายและอาชีพ

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต, 2548, หน้า 966) ได้อธิบายว่า คีล แปลว่า ปกติ, สงบเย็น

คีลในทางปฏิบัติ หมายถึง การงดเว้นจากการประพฤติดังกล่าวและการควบคุมกายวาจาให้เรียบร้อยงดงาม ให้ปราศจากความเศร้าหมอง ไม่ให้ผิดปกติธรรมดา กล่าวคือการไม่ทำผิดไม่พุดผิดนั่นเอง จัดเป็นคีล

คีล เป็นเหตุให้คนอยู่กันเป็นปกติ ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ชกกัน ไม่ลักขโมยของกันและกัน เป็นต้น ทำให้เกิดความสงบสุขของสังคม และจัดเป็นบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า สีสัมย บุญที่เกิดจากการรักษาคีล คือเมื่อรักษาคีลก็ชื่อว่าได้บุญ

จากความหมายที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า คีล หมายถึง ระเบียบหรือข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาเพื่อประพฤติดังปฏิบัติให้เกิดภาวะปกติขึ้นทางกายและวาจา

ระดับของคีล

ระดับของคีลนั้น พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต) ได้แสดงไว้ 3 ระดับ คือ

ระดับต้น คือ นิจคีลหรือคีล 5 ซึ่งเป็นคีลของคนทั่วไป

ระดับกลาง คือ คีล 8 ของอุบาสกอุบาสิกา และคีล 10 ของสามเณร

ระดับสูง คือ คีล 227 ของพระภิกษุ และคีล 311 ของภิกษุณี

ลักษณะของคีล

ตามที่ปรากฏต่อผู้ปฏิบัติในรูปแบบของการไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความพร้อมที่จะทำความดีและความสงบเสถียรเรียบร้อย ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. คีลมีสภาพที่จะพึงเห็นได้ มีกาย วาจา เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน จึงไม่ต้องหวาดระแวงว่าจะมีใครมาทำร้ายตน มีชีวิตอยู่อย่างสงบสุข
2. คีลมีความเป็นปกติ พร้อมที่จะรองรับความดีอื่นๆ ได้คือ เมื่อมีคีล มีกาย วาจา เป็นปกติ จึงพร้อมที่จะทำความดีอื่นๆ ต่อไป
3. คีลทำให้มีความเป็นอยู่อย่างเรียบร้อย คือ ดำรงอยู่อย่างสบายกาย วาจา ไม่เดือดร้อน

องค์ประกอบของศีล 10

ศีล 10 จัดเป็นสิกขาบทสำหรับสามเณรใช้ในฐานะข้อฝึกหัด หรือกฎความประพฤติของสามเณร เรียกว่า สิกขาบท 10 ข้อ เช่น ในวินัยปิฎก ว่าด้วยสิกขาปทกถา (ว่าด้วยสิกขาบทของสามเณร) ได้จัดสิกขาบทไว้ 10 อย่าง คือ

1. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
2. อทินฺนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
3. อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณี เจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์
4. มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
5. สุราเมรยมชฺชปมาทญฺสุณานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
6. วิกาลโภชนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
7. นจฺจคิตฺวาทิตฺวิสุทฺทสุสนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรีและดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์
8. มาลาคนฺธุวิเลปนธารณมณฺฑทนวิภูสฺสนญฺสุณานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการทัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง
9. อจฺจุยฺยาสนมมหาสยนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่
10. ชาตฺรุปรชฺตปฏิกุคฺคหนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการรับเงินและทอง(พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, หน้า 168 - 169)

ศีล 10 หรือสิกขาบท 10 ข้อนี้เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นในการเว้นจากการทำความชั่วโดยการรักษากาย วาจา ให้ปกติ ด้วยเจตนางดเว้นจากบาปกรรม 10 อย่าง

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า ศีลนั้นมีความสำคัญต่อตนเอง และสังคม ซึ่งเป็นบรรทัดฐานทางพฤติกรรม ไม่เบียดเบียนกันทางกาย วาจา อันเป็นพื้นฐานมาจากใจ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ศีลเป็นที่ตั้งเป็นบ่อเกิดแห่งคุณงามความดีทั้งหลาย และเป็นประธานแห่งความดีทั้งปวง

พรหมวิหาร 4

ความหมายของพรหมวิหาร 4

พรหมวิหาร 4 ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะได้ชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ มี 4 อย่าง คือ

1. เมตตา ความรัก ปราบปรามคืออยากให้เขามีความสุข มีจิตใจอันแผ่เมตตาและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

2. กรุณา ความสงสาร คือช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากและความเดือดร้อนของปวงสัตว์

3. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

4. อุเบกขา ความวางเฉย อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมอญดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผิดชอบตนเองได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมควรต่อความรับผิดชอบของตน

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่ช่วยเหลือสัตว์ทั้งปวงแต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะไม่ให้เสียธรรม

พรหมวิหารนี้ บางทีแปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม, ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม, หรือธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้ มีคุณยิ่งใหญ่

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้น ผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมเป็นหลักประจำใจของผู้ใหญ่ ประกอบด้วย เมตตา ความรักใคร่ ปราบปรามจะให้เขาเป็นสุข กรุณา ความสงสารคิดจะช่วยเขาให้พ้นทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี และอุเบกขา ความวางเฉย ใจดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ

ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

1. เมตตา มีน้ำใจ เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หรือน้ำใจปราบปรามประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร

2. กรุณา ทำความสะเทือนใจแก่สาธุชน เมื่อคนอื่นประสบทุกข์ หรือถ้ายถอนทำทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์

3. มุทิตา โมหทนายินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้น ๆ

4. อุเบกขา คอยมองดูอยู่ โดยละความชวนชวายเป็นว่าสัตว์ทั้งหลาย จงอย่าผูกเวรกันเป็นต้น และโดยเข้าถึงความเป็นกลาง

ลักษณะ หน้าที่หรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุภูมิฐาน) และปทัสถาน (เหตุใกล้)

- เมตตา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)

ลักษณะ	เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย
หน้าที่	น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา
ผลปรากฏ	กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป
ปทัสถาน	เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของสัตว์ทั้งปวง
- กรุณา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์ได้เดือดร้อน)

ลักษณะ	เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย
หน้าที่	ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย
ผลปรากฏ	ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา
ปทัสถาน	เห็นภาวะที่ไร้ที่พึ่ง/สภาพน่าอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูก

ครอบงำ

- มุทิตา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี)

ลักษณะ	พลอยยินดี/ยินดีด้วย
หน้าที่	ไม่ริษยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา
ผลปรากฏ	ขจัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือความทนไม่ได้ต่อความสุขสำเร็จของผู้อื่น
ปทัสถาน	เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย
- อุเบกขา (ในสถานการณ์รักษารธรรมตามความรับผิดชอบต่อกรรม ที่เขาทำ)

ลักษณะ	เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย
หน้าที่	มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย
ผลปรากฏ	ระงับความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ
ปทัสถาน	มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ว่าสัตว์ทั้งหลาย

จักได้สุข พ้นทุกข์ ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึง ตามใจชอบได้อย่างไร

สมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) **และวิบัติ** (ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล)

- เมตตา   สมบัติ = สงบหายไร้ความแค้นเคืองไม่พอใจ
          วิบัติ = เกิดเสนาหา
- กรุณา   สมบัติ = สงบหายไร้วิหิงสา

- วิบัติ = เกิดความเศร้าโศก
3. มุทิตา สมบัติ = สงบหายไร้ความวิหิงษา
วิบัติ = เกิดความสนุกสนาน
4. อุเบกขา สมบัติ = สงบหายไม่มีความยินดียินร้าย
วิบัติ = เกิดความเฉยด้วยไม่รู้ (เฉยโง่ เฉยเมย)

ข้าศึก คือ อบุคคลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นๆ ให้เสียไป

1. เมตตา ข้าศึกไกล = ราคะ
ข้าศึกไกล = พยาบาท คือความไม่ขัดเคืองไม่พอใจ
2. กรุณา ข้าศึกไกล = โทมนัส คือความโศกเศร้าเสียใจ
ข้าศึกไกล = วิหิงสา
3. มุทิตา ข้าศึกไกล = โสมนัส (เช่นดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์)
ข้าศึกไกล = อรติ ความไม่ยินดี ไม่ยินร้าย วิหิงษา
4. อุเบกขา ข้าศึกไกล = อัญญาณูเบกขา (เฉยไม่รู้ เฉยโง่)
ข้าศึกไกล = ราคะ (ความใคร่) และปฏิฆะ (ความเคือง) ชอบใจ หรือ
ขัดใจ

(พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2548, หน้า 124 - 127)

ประโยชน์ของการประพฤติตามหลักพรหมวิหาร 4

1. กลายเป็นคนใจคอกว้างขวาง เยือกเย็น ไม่ก่อพิษและแพร่ภัยแก่กัน
2. บุคลิกลักษณะน่านิยมนับถือ เป็นที่พึ่งของสังคม
3. มีน้ำใจประเสริฐ เปี่ยมด้วยมนุษยธรรม มองโลกในแง่ดี ซึ่งจะทำให้ มีชื่อเสียงดีเด่น
ชีวิตผาสุกทุกสถาน (วิชัย ธรรมเจริญ, 2545, หน้า 40)

ความเมตตาในชีวิตประจำวัน

ความหมายของเมตตาและการเจริญเมตตา

เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า มนุษย์จะอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นับตั้งแต่เกิดจนชีวิตวสาน จะเห็นได้จากชั้นแรกขณะเป็นเด็กต้องพึ่งพาอาศัยบิดามารดา ต่อมาก็ครูอาจารย์ ต่อมาก็ญาติบ้าง มิตรสหายหรือเพื่อนต่างเพศบ้าง ตลอดจนเพื่อนร่วมงานหรือผู้เกี่ยวข้องในวงงานที่ตนทำ เป็นต้น นี้แสดงให้เห็นว่าชีวิตแต่ละชีวิตต่างก็มีความสัมพันธ์กันไม่ว่าในด้านใดด้านหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้การกระทบกระทั่งกัน ก็ย่อมมีบ้างเป็นธรรมดา ผู้ไม่รู้จัก

วิธีแก้ไขที่ถูกต้องก็ยากที่จะหาความสุขความเจริญในการดำเนินชีวิตได้ ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าในการอยู่รวมกันในสังคม จำเป็นต้องรู้จักวิธีในการดำเนินชีวิตประจำวันที่ถูกต้องจึงจะบรรลุความสุขความเจริญได้ วิธีหนึ่งที่รองรับได้ว่าจะบังเกิดผลดีดังกล่าวได้ คือการเจริญเมตตาในชีวิตประจำวัน คำว่า “เมตตา” ก็คือความรัก ความปรารถนาให้เขามีความสุข โดยการแผ่ไมตรีจิตคิดให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขถ้วนหน้า “การเจริญ” ก็คือการทำจิตของตนให้ประกอบด้วยเมตตา เพราะฉะนั้น คำว่า “การเจริญเมตตา” ก็คือ การตั้งจิตปรารถนาดีขอให้มีความสุขความเจริญแก่กันและกัน การเจริญเมตตา นับว่าเป็นอุบายอย่างหนึ่งที่จะทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันในสังคมดำเนินไปโดยเรียบร้อยและสันติสุขโดยส่วนเดียว

(พระราชวรมนี, 2528, หน้า 54) ได้ให้ความหมายของความเมตตาไว้ว่า ความเมตตา คือ ความรักใคร่สงสาร ปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุข และคิดให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ อันจะแสดงออกมาในรูปแบบของการกระทำในลักษณะต่าง ๆ เช่น การให้ความช่วยเหลือเกื้อกูล เสียสละส่วนแบ่งของตนให้กับผู้ที่ขาดแคลน และมีความจำเป็นกว่าการไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน การไม่ข่มเหงหรือการทำร้าย ไม่ใช้วาจาก้าวร้าวดูหมิ่น ทำลาย หรือคิดเอาเปรียบ ยินดีในความสุขและความสำเร็จของผู้อื่น ตลอดจนการให้อภัยไม่คิดจองเวรผู้ที่ทำร้ายตนเอง

(พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธมฺมเสฏฺฐโฐ, ป.ศ. 9,) 2552, หน้า 47) ได้อธิบายความหมายของเมตตา คือ แผ่ไมตรีจิตสนิทสนมกับผู้น้อย หวังความดีความงามแก่เขากล่าวสั้นๆ ก็คือปรารถนาจะให้เขาเป็นสุขนั่นเอง ตั้งใจจะให้พ้นจากอันตรายจากความอาฆาตบาดหมางใจกัน ให้สามัคคีกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หวังให้เขาเจริญด้วยความรู้ ความสามารถ อันเป็นทางให้เกิดลาภ ยศและชื่อเสียง รักษาตนให้ได้รับความสุขโดยสวัสดิ์ คุณธรรมข้อนี้ย่อมเป็นเครื่องบำรุงอริยาศัยให้คิดเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กัน ชำระล้างเสียได้ซึ่งมลทินคือความพยาบาท ความคิดพว่ประโยชน์และความสุขของผู้อื่นด้วยอำนาจความโกรธ เมื่อมีพยาบาทอยู่ในดวงจิตแล้ว ย่อมชักจูงการทำ การพูด และการคิด ให้วิปริตไปในทางที่ไม่ดีทำให้หมู่หรือสมาคมเสื่อม แต่ถ้ามีความเมตตาอยู่ในดวงจิตแล้ว ก็จะรักษาน้ำใจไม่ให้วิปริตไปในทางที่เสียหายเลวทราม เช่นนั้นได้

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า ความเมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข โดยการแผ่ไมตรีจิตคิดให้สัตว์ทั้งปวงมีความสุขถ้วนหน้า

วิธีขั้นตอนการเจริญเมตตา

เมตตา มีอาการเจริญอย่างไร เมตตา นั้น ท่านกล่าวว่า มีการกระทำอารมณ์ไว้ในใจ โดยอุบายอันแยบคายเป็นเหตุให้เกิด ซึ่งเป็นการแสดงว่า เมตตาจะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัย การทำในใจ หรือการนึกคิดพิจารณาด้วยวิธีอันถูกต้องแยบคายทั้งนั้น เพราะก่อนที่เราจะเจริญ เมตตาได้ก็ต้องทำให้เมตตาเกิดขึ้นในใจตนเสียก่อน ถ้าเมตตายังไม่เกิดขึ้นก็ไม่ทราบว่าจะเจริญกัน อย่างไม่ การทำอะไรจึงเรียกได้ว่า เป็นการทำในใจโดยอุบายอันแยบคาย ข้อนี้ท่านแสดงไว้ว่า ให้ผู้ที่ จะเจริญเมตตา ทำตนให้เป็นอุปมาคือ สร้างความรู้สึกให้เกิดขึ้นว่า “คนเราทุกคนที่เกิดมา ในโลกมีความต้องการที่เหมือนกันประการหนึ่งคือ ความรักสุขและเกลียดชังความทุกข์ อยาก เป็นอยู่ไม่ยอมตาย” นี่เป็นความต้องการที่เรียกได้ว่าเป็นความต้องการอันเป็นพื้นฐานไม่ว่าจะ เป็นสัตว์หรือคนก็ตามย่อมมีความต้องการเหมือนกัน ดังนั้น ท่านจึงสอนให้เรา รู้สึกขึ้นว่า เราชัก สุข และเกลียดชังทุกข์ฉันใด แม้คนอื่น สัตว์อื่น ก็ย่อมจะรักสุขและเกลียดชังทุกข์ฉันนั้น เป็นการ ทำความเข้าใจโดยวิธีการเอาใจเขามาใส่ใจเรานั่นเอง ดังนั้น ลำดับในการเจริญเมตตา ท่านจึง สอนไว้เป็น 4 ลำดับดังต่อไปนี้

1. ให้เจริญเมตตาไปใจตนเองก่อน คือ นึกปรารถนาให้ตนมีความสุขพ้นจากทุกข์ทั้ง ปวง เพื่อจะให้ตนเองเป็นพยานว่า เราชักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น การเจริญเมตตาในตัวเองนี้ทำได้ง่ายที่สุด แม้ไม่หัดคนเราก็มีความรู้สึกกันโดยปกติแล้ว แต่ถ้าหัด เจริญเมตตาในตัวเองก็จะเป็นการก้าวไปสู่บันไดขั้นแรก เพื่อก้าวไปยังขั้นอื่นต่อไป

2. เมื่อเจริญเมตตาในตนเองจนเห็นประจักษ์แก่ใจถึงความรู้สึกรักตนเองแล้วใน ลำดับต่อไปให้หัดเจริญเมตตาในคนที่เรารัก เช่น พ่อ แม่ บุตร ภรรยา สามี เพื่อนๆ หรือคนที่ เป็นญาติพี่น้อง ซึ่งจะง่ายเป็นลำดับสอง

การเจริญเมตตาในลักษณะทั้ง 2 ดังกล่าวนี้นี้ ท่านเรียกว่าเป็นการแผ่เมตตาโดยเจาะจง หรือโดยเลือกหน้า บาลีเรียกว่า โอิทิสสมรณา

3. เมื่อเรามีจิตกล้าแข็งพอแล้ว คือความรู้สึกที่จะเห็นคนที่เรารักมีความสุข พ้นจาก ความทุกข์โดยจริงใจแล้ว ท่านสอนให้สร้างความรู้สึกอันนั้นคือ ความปรารถนาที่จะเห็นคนอื่น สัตว์อื่นมีความสุขนั้น ไปให้แก่คนที่เราไม่รักไม่ชอบ เฉยๆ หรือเป็นคนที่เราไม่ค่อยมีความสนใจ เท่าไรนัก

4. ต่อจากนั้นจึงหัดเจริญเมตตาขั้นยากที่สุด คือ เจริญเมตตาในคน ที่เป็นศัตรู คือ พยายามสร้างความรู้สึกที่จะเห็นคนที่เป็นศัตรูเรามีความสุข จะเห็นได้ว่าหาใช่เป็นเรื่องง่ายไม่ เพราะตามปกติคนเรามักจะคิดแต่ให้ศัตรูพินาศย่อยยับ มีความอาฆาตพยาบาทต่อคนที่เป็นศัตรู

กับตน พอใจที่จะเห็นศัตรูมีอันเป็นไปต่างๆ ดังนั้นการที่ใครก็ตามสามารถเจริญเมตตาไปในคนที่ เป็นศัตรูของตนได้ ก็ย่อมได้ชื่อว่าเขาสามารถใช้เมตตาได้นั้น กำจัดความอาฆาตพยาบาทออกไปได้ นับได้ว่าได้ลี้มรสของเมตตาอย่างแท้จริง เมื่อสามารถทำได้เช่นนี้ ไม่ควรที่จะหยุดความรู้สึกอันดี หรือเมตตานี้ไว้ ให้สร้างความรู้สึกอันนั้น ให้แผ่กว้างออกไป โดยปรารถนาที่จะเห็นคนทั้งหลาย รวมตลอดถึงสัตว์ด้วยอันเป็นเพื่อนทุกข์ร่วมเกิดแก่เจ็บตายกับตน มีความสุขกายสบายใจ เช่นเดียวกับตนและคนที่ตนรัก ดังคำแผ่เมตตาที่ว่า

“ สัพเพ สัตตา อเวรา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย

สัพเพ สัตตา อัปยาปิชมา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย

สัพเพ สัตตา อนิสมา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย

สัพเพ สัตตา สุขี อัตตานัง ปะริหรัตุ ขอสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จงมีความสุขกายสุขใจ รักษาตนจากทุกข์ภัยด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้นเถิด ”

การเจริญเมตตาในลักษณะทั้ง 2 อย่างดังกล่าวนี้ (ลำดับ 3, ลำดับ 4) ท่านเรียกว่า การแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจงหรือไม่เลือกหน้า บาลี เรียกว่า อโนทิสสมรณา อนึ่งการเจริญเมตตา ลำดับที่ 4 ตามคำแผ่เมตตานี้ นิยมกระทำกันภายหลังการทำบุญ ภายหลังไหว้พระสวดมนต์ ก่อนนอน หรือหลังการประชุมทางพระพุทธศาสนา ถ้าเมื่ออยู่ในที่ประชุมให้ทุกคนยืนหันหน้า ไปทางพระพุทธรูป เอมือขวาทาบมือซ้าย ทอดสายตาลงต่ำแล้ว ตั้งใจแผ่เมตตาความจริงแล้ว การเจริญเมตตาในชีวิตประจำวันนั้น จะเจริญตอนไหนเวลาไหนไม่สำคัญขึ้นอยู่กับความพร้อม ความสะดวกแต่ต้องพยายามให้มีความพร้อม เพราะการทำความดีย่อมไม่ถูกจำกัดด้วยกาลเทศะ ใครทำเมื่อไรที่ไหน ถ้าเป็นความดีก็ย่อมจะให้ผลเป็นความดีโดยไม่ต้องสงสัย (พระไตรปิฎกสำหรับ ประชาชน, 2518, หน้า 162)

ประโยชน์ (อานิสงส์) ของการเจริญเมตตา

ผู้เจริญเมตตาในชีวิตประจำวันอยู่เสมอ จนจิตมั่นในเมตตา มีเมตตาเป็นคุณสมบัติ ประจำใจ ย่อมจะได้รับประโยชน์หรืออานิสงส์คือผลดี 11 ประการคือ

1. นอนหลับอย่างมีความสุข (สบาย) เพราะไม่ต้องหวาดระแวงต่อภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้น จากคนที่มีเวรกัน เป็นต้น

2. เวลาตื่นก็ยอมตื่นอย่างมีความสุข(สบาย) ทั้งกายและใจ เพราะได้ตื่นมาในท่ามกลางของความปลอดโปร่ง ไม่กังวล และหวาดระแวงต่อสิ่งต่างๆ อันไม่พึงประสงค์จะเกิดขึ้น

3. ในขณะที่นอนหลับอยู่ก็ไม่ฝันร้าย อันเป็นเหตุให้เกิดความหวาดกลัว เพราะจิตใจเราไม่คิดทางร้าย จึงเป็นการแน่นอนว่าจะไม่ฝันร้าย

4. เป็นที่รักของคนทั้งหลาย (มนุษย์ทั้งหลาย) ทั้งบ้านใกล้บ้านไกล เพราะตนไม่ได้สร้างเหตุให้คนอื่นเกลียด จึงไม่ทราบว่าใครจะเกลียดได้อย่างไร

5. เป็นที่รักของอมนุษย์มี ภูตผี ปีศาจ มาร เปรต เป็นต้น เพราะการแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจงนั้น เป็นการแสดงว่าเราได้สร้างความรักและหวังดีต่ออมนุษย์เหล่านี้ด้วย ดังนั้น เขาจึงได้รักและเมตตาต่อเราตอบ

6. เทวดาหรือทวยเทพทั้งหลาย ย่อมให้การรักษาคุ้มครองไม่ว่าจะไปที่ไหนก็ตามย่อมไม่ประสบภัยพิบัติอันตรายต่างๆ

7. ไฟหรือศาสตราวุธ หรือยาพิษทั้งหลาย ไม่อาจจะทำร้ายได้ ทั้งนี้เพราะความเป็นผู้มีเมตตาของตนได้แผ่ไปนั่นเอง

8. จิตยอมตั้งมั่นเป็นสมาธิได้รวดเร็ว

9. สีหน้าของผู้มีเมตตาย่อมจะเปล่งปลั่งผ่องใส ไม่ขุ่นมัวเพราะว่าภายในจิตไม่มีเรื่องทำให้ขุ่นมัว

10. เมื่อจะตายใจก็สงบ ไม่พ่นเพื่อนทำกาลกิริยา (ตาย)

11. หากยังไม่ได้บรรลุคุณธรรมเบื้องสูง (อริยมผล) เมื่อตายไปย่อมบังเกิดในสุคติพรหมโลก

ผลประโยชน์ 11 ประการดังกล่าวแล้วนี้ เป็นอานิสงส์แห่งการเจริญเมตตา ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าเมตตานี้เป็นธรรมะอันจำเป็นอย่างยิ่งในสังคมของมวลมนุษยชาติ ถ้ามนุษยชาติขาดเมตตาจิตต่อกันแล้ว ก็เป็นอันแน่นอนว่า ขณะนั้นโลกได้เข้าสู่ยุคไปแล้ว แต่ที่เราเห็นโลกยังเป็นโลกดำรงอยู่ได้ก็เพราะอาศัยสายธารแห่งเมตตาต่อกันและกัน ดังที่นักปราชญ์ทางศาสนาได้กล่าวเอาไว้ว่า “โลกโปตถัมภิกา เมตตา” และมีเนื้อเพลงได้แสดงความหมายเอาไว้ว่า “เมตตาธรรม คำจุนโลกา เมตตาธรรม คำจุนโลกเรา” (สุชีพ ปุญญานุภาพ ,2511, หน้า 73-74)

การประเมินผลโครงการและฝึกอบรม

ความนำ

การประเมินผลโครงการพัฒนาและฝึกอบรม มีจุดมุ่งหมายก็เพื่อเปรียบเทียบว่าโครงการพัฒนาฝึกอบรมบุคลากรโรงเรียน ที่ได้ดำเนินการไปแล้วประสบความสำเร็จ หรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เพียงใด มีผลกระทบเกิดขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างไรบ้าง มีปัญหาในการดำเนินงานมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพื่อนำผลการประเมินดังกล่าวไปเป็นข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจในการวางแผน และกำหนดนโยบายการบริหารองค์การในอนาคตต่อไป ดังนั้น การประเมินผลโครงการฝึกอบรม จะต้องดำเนินการตั้งแต่การเตรียมการวางแผนโครงการ ขณะที่แผนงานโครงการกำลังดำเนินอยู่ (Concurrent Evaluation) และภายหลังที่โครงการนั้นๆ ได้สำเร็จไปเรียบร้อยแล้ว (Expost Evaluation)

จุดประสงค์ในการประเมินผล

การประเมินผลเกิดขึ้นเพื่อตอบคำถามที่ผู้บริหารต้องการทราบผลการปฏิบัติงานหรือเพื่อตอบคำถามที่จำเป็นเพื่อนำไปแก้ไขและปรับปรุงแผนงานโครงการในอนาคต คำถามดังกล่าว อย่างเช่น ควรที่จะดำเนินงานตามนโยบายต่อไปหรือไม่ ควรที่จะขยายงานหรือไม่ ควรที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการปฏิบัติงานหรือไม่ เป็นต้น จุดประสงค์ที่แท้จริงของการประเมินผลจึงเป็นไปเพื่อที่จะติดตามค้นหา และตรวจสอบการดำเนินงานของแผนงานตามโครงการว่ามีประสิทธิภาพเพียงใด บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้หรือไม่ มีปัญหาในการปฏิบัติงานเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและสังคมอย่างไร ข้อมูลทั้งหมดที่ได้มาจะเป็นเครื่องชี้วัดเพื่อที่จะตัดสินใจตอบคำถามข้างต้นที่ว่า จะให้โครงการดำเนินต่อไปหรือไม่ ควรที่จะขยายงานต่อไปหรือไม่ควรที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการปฏิบัติงานหรือไม่อย่างไร การประเมินผลจึงเป็นเรื่องของการค้นหาข้อเท็จจริงของแผนงานตามโครงการอันเป็นผลมาจากการดำเนินงาน ทั้งนี้เพื่อนำข้อเท็จจริงดังกล่าวไปเป็นข้อมูลประกอบการวางแผนงานโครงการในอนาคต ตลอดจนเป็นข้อมูลเพื่อแก้ไขปรับปรุงโครงการการประเมินผลจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนาโครงการโดยตรง

การดำเนินการใดๆ ของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมเกี่ยวกับการบริหารงานในองค์การ โดยทั่วไปจะประกอบไปด้วยขั้นตอนใหญ่ๆ ที่สำคัญ 3 ขั้นตอน คือ การวางแผนงาน (Planning) การดำเนินการ (Implementing) และการประเมินผล (Evaluating) ในกิจกรรมการฝึกอบรมก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้มีการดำเนินงานตามขั้นตอนต่างๆ ตั้งแต่การสำรวจหาความจำเป็นในการฝึกอบรม การกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการฝึกอบรม การวางแผนโครงการและกำหนดหลักสูตรฝึกอบรม การเลือกวิธีการฝึกอบรมตลอดจนการดำเนินการฝึกอบรม แล้วขั้นตอน

ที่สำคัญอีกขั้นตอนนี้ก็คือ การประเมินผลการฝึกอบรม ซึ่งทั้งนี้ก่อนจะดำเนินการประเมินผล ควรจะได้วางแผนการประเมินผลไว้ก่อนว่าจะทำการประเมินผลเรื่องอะไร (What) ประเมินผลใคร (Who) ประเมินผลที่ไหน (Where) ประเมินผลในระยะเวลาใดบ้าง (When) และการประเมินผล ด้วยวิธีใด (How) เนื้อหาในบทนี้จะเกี่ยวข้องกับการประเมินผลในหัวข้อต่างๆ ที่สำคัญ ซึ่งจะเป็นประโยชน์และเป็นแนวทางการออกแบบการประเมินผลการดำเนินการประเมินผลในการฝึกอบรม

ความหมายของการประเมินผลการฝึกอบรม

นักการศึกษาหลายท่านให้ความหมายของการประเมินผลการฝึกอบรมไว้ ดังนี้

โมเออร์ (Moers, 1982, หน้า 4 อ้างอิงถึงใน ปาน สวัสดิ์สารี 2535 หน้า 3) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลการฝึกอบรมว่า หมายถึง กระบวนการใช้ดุลยพินิจ และ/หรือ ค่านิยมในการพิจารณาตัดสินคุณค่า ความเหมาะสม หรือสัมฤทธิ์ผลของโครงการฝึกอบรม หลังจากเปรียบเทียบผลที่วัดได้โดยวิธีการใดๆ ก็ตามกับเป้าหมาย วัตถุประสงค์ หรือเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้

ครอฟอร์ด (Crawford, 1954, หน้า 142) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลการอบรมว่า หมายถึง การวัดและค้นหาคุณค่าที่ได้จากการฝึกอบรม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรม

เคิร์ก แพทริก (Kirk patrick, 1987) มีความเห็นว่าการประเมินผลการฝึกอบรม คือ การวัดสัมฤทธิ์ผลของโครงการฝึกอบรมวิชาการและผู้ฝึกอบรมว่า เป็นไปตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่

การประเมินผลการฝึกอบรมเป็นการเปรียบเทียบความรู้สึก (Reaction) ของผู้เข้ารับ การอบรมต่อโครงการฝึกอบรมวิชาการและผู้ฝึกอบรมกับแนวที่เราต้องการให้รู้สึกเปรียบเทียบสิ่งๆ ที่ผู้เข้ารับการอบรมได้เรียนรู้ (Learning) กับสิ่งที่เราต้องการให้ผู้นั้นได้รับและเข้าใจเปรียบเทียบระหว่างการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการทำงานภายหลังการฝึกอบรมกับแนวที่เราประสงค์จะให้เปลี่ยนแปลง และสุดท้ายเป็นการเปรียบเทียบระหว่างผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในการทำงานจริงๆ (Results) กับเป้าหมายที่เราตั้งไว้

วัตถุประสงค์ในการประเมินผลการฝึกอบรม

1. เพื่อที่จะทราบว่า การฝึกอบรมนั้นได้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่เพียงไร
2. เพื่อทราบจุดเด่นและจุดแข็งของการฝึกอบรม การฝึกอบรมนั้นสามารถจะจัดทำได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากกว่านี้หรือไม่ ข้อมูลจากการประเมินผลจะช่วยให้ทราบว่า การฝึกอบรมในคราวนั้นๆ มีข้อบกพร่องอะไรบ้าง เพื่อจะได้หาทางปรับปรุงกระบวนการ

การฝึกอบรมได้ดีขึ้นตั้งแต่การจัดทำโครงการฝึกอบรม การกำหนดหลักสูตรและเนื้อหาวิชา และวิธีการฝึกอบรม การกำหนดเวลาแต่ละวิชา การอำนวยความสะดวกในการฝึกอบรม และอื่นๆ

3. เพื่อช่วยทั้งผู้ให้การฝึกอบรมและผู้เข้ารับการฝึกอบรม กล่าวคือ ผู้ให้การฝึกอบรมหรือผู้บรรยายก็จะทราบถึงข้อดีหรือจุดอ่อนในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรม เพื่อจะได้หาทางปรับปรุงได้ดีขึ้น ส่วนผู้เข้ารับการฝึกอบรมก็จะทราบว่ามีการเตรียมตัวล่วงหน้าอย่างไรบ้าง เพื่อให้ได้รับผลเต็มที่ในการมารับการฝึกอบรม

4. เพื่อที่จะได้ทราบความจำเป็น (Needs) ที่จะจัดให้มีการฝึกอบรมในครั้งต่อไป หรือไม่ ข้อมูลจากการประเมินผลการฝึกอบรมจะช่วยให้การตัดสินใจของผู้บริหารระดับสูงในเรื่องที่ว่าควรจะมีการจัดโปรแกรมการฝึกอบรมเช่นนั้นอีกต่อไปหรือไม่ บ่อยเพียงใดค่าใช้จ่ายและความคุ้มค่าในการจัดฝึกอบรมนั้นๆ เป็นอย่างไร

ประเภทของการประเมินผลการฝึกอบรม

คอรัป (Korp) ได้จำแนกการประเมินผลการฝึกอบรมเป็น 3 ประเภท คือ

1. การประเมินผลการฝึกอบรมในระดับห้องฝึกอบรม (Training - room level) เป็นประเมินการบริหารการฝึกอบรมโดยทั่วๆ ไปเป็นต้นว่า ความรู้ ความชำนาญ เจตคติ ความสนใจ การเข้ามามีส่วนร่วมในการฝึกอบรม การยอมรับการฝึกอบรมในครั้งนั้นๆ หลักสูตร โครงการฝึกอบรม วิทยากร ตลอดจนการอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ

2. การประเมินผลผู้เข้ารับการฝึกอบรมหลังจากได้รับการฝึกอบรมแล้วและกลับเข้าสู่งาน เพื่อดูผลการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพฤติกรรมการทำงาน ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการนำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมปรับใช้งานในการทำงานทั้งเจตคติและพฤติกรรม ระยะเวลาของการคงอยู่ของการเปลี่ยนแปลงนั้น การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในทางบวกหรือปรับปรุงประสิทธิภาพการทำงาน ผลผลิตและความพอใจของพนักงานหรือไม่ ความเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ขององค์การหรือไม่

3. การประเมินผลที่ประโยชน์ต่อองค์การ ซึ่งเป็นการพิจารณาว่า การฝึกอบรมนั้นๆ นำความสำเร็จมาสู่องค์การโดยรวมหรือไม่ เช่น การพิจารณาในแง่ของการปรับปรุงประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ การปรับปรุงผลิตภาพและขวัญกำลังใจ การปรับปรุงการสื่อสาร ความพึงพอใจทั้งแนวตั้งและแนวนอน ความพอใจที่เพิ่มมากขึ้นของลูกค้าหรือบริหารขององค์การ ความสามารถที่จะขยายงานทั้งในปัจจุบันและในอนาคต กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการพิจารณาถึงเป้าหมายสูงสุด ในการฝึกอบรมนั่นเอง

นักวิชาการอีกท่านหนึ่ง คือ เคิร์กแพทริก (Kirkpatric, 1987) ได้แบ่งการประเมินผล การฝึกอบรมออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. การประเมินผลปฏิกิริยา (Reaction) ซึ่งเป็นการประเมินว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรม นิยมชอบโครงการฝึกอบรมนั้นๆ เพียงไร
2. การประเมินผลการเรียนรู้ (Learning) ซึ่งเป็นการประเมินว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้ เรียนรู้หลักการ ข้อเท็จจริง และเทคนิควิธีอะไรบ้าง
3. การประเมินผลพฤติกรรม (Behavior) ซึ่งเป็นการประเมินพฤติกรรมในการทำงาน ของผู้เข้ารับการฝึกอบรมหลังจากจบการฝึกอบรมไปแล้ว
4. การประเมินผลผลลัพธ์รวม (Results) ซึ่งเป็นการประเมินผลลัพธ์ที่ได้จากการฝึกอบรม ที่ตกอยู่กับองค์การในรูปที่สามารถวัดและแสดงให้เห็นโดยชัดเจนได้ เช่น ต้นทุนที่ลดลงปริมาณ และคุณภาพเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น

การจำแนกประเภทการประเมินผลการฝึกอบรม สรุปได้ดังนี้

1. การประเมินผลด้านปฏิกิริยา (Reaction Evaluation) เป็นการประเมินความรู้สึกของ ผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่มีต่อการฝึกอบรมในครั้งนั้นๆ ว่าชอบหรือไม่ชอบอย่างไรและเพียงไร ทั้งนี้โดยไม่เกี่ยวกับประสิทธิผลในการฝึกอบรม หรือการเรียนรู้ในบทเรียนที่ได้รับจากการฝึกอบรม แต่ประการใด ซึ่งแนวทางในการประเมินผล ดำเนินการดังนี้

1.1 วางเป้าหมายว่า ต้องการทราบความรู้ของผู้เข้ารับการฝึกอบรมในเรื่องใดบ้าง

1.2 จัดแบบประเมินผลให้มีรายละเอียดต่างๆ ครบถ้วนตามเป้าหมายที่ได้กำหนด ซึ่งแบบฟอร์มการประเมินผลควรมีลักษณะที่ง่ายต่อการกรอกข้อความ เช่น มีตารางให้ทำ เครื่องหมายถูกในช่องที่ต้องการ หรือให้คะแนนตัวเลือกต่างๆ เพื่อสามารถวัดความรู้สึกชอบ ไม่ชอบได้โดยง่าย แนวคำถามเกี่ยวกับการประเมินผลปฏิกิริยาจะต้องมีข้อความครอบคลุมในเรื่อง ต่อไปนี้

1.2.1 ท่านคิดว่าควรจะมีการฝึกอบรมในลักษณะนี้ต่อไปหรือไม่

1.2.2 จะได้รับความสนใจและความสนับสนุนจากผู้เข้ารับการฝึกอบรม และ ผู้บังคับบัญชาหรือไม่

1.2.3 เนื้อหาในการฝึกอบรมตอบสนองต่อการต้องการของผู้เข้ารับการฝึกอบรม หรือไม่

1.2.4 ลักษณะการสอนเป็นอย่างไรบ้าง พิจารณาในแง่ตัววิทยากรที่ให้การอบรม

1.2.5 เทคนิควิธีการสอนและอุปกรณ์การสอนได้เร้าให้เกิดความสนใจและมีประสิทธิผลหรือไม่

1.2.6 การบริการและอำนวยความสะดวก ในการฝึกอบรมเป็น อย่างไรบ้าง

1.2.7 โครงการฝึกอบรมนี้เป็นอย่างไรบ้าง ในแง่ของการวางแผนเตรียมการ และจัดงาน

1.2.8 ในตอนท้ายควรมีคำถามแบบให้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ (Open - end) ไว้ด้วย

1.3 ภาษาที่ใช้เป็นแบบฟอร์มการประเมินผล และการกำหนดตัวเลือกควรให้เป็นกลางมากที่สุด โดยไม่มีการชี้นำแนวทางที่จะทำให้ผู้ตอบถูกชักนำให้ตอบตามผู้ถามต้องการ

1.4 ไม่ต้องให้ผู้กรอกแบบฟอร์มประเมินผลลงชื่อกำกับ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงไปตรงมา

1.5 เมื่อรวบรวมข้อมูลมาได้ ควรมีการถ่ายทอดข้อมูลเหล่านั้นลงในตารางสรุป (Tabulation sheets) เพื่อให้สามารถเข้าใจและวิเคราะห์ข้อมูลได้ง่ายขึ้น

1.6 จัดทำรายงานการประเมินผลหลังจากได้ทำการวิเคราะห์และตีความข้อมูลเหล่านั้นแล้ว

เพื่อให้ผลของการประเมินผลเป็นที่เชื่อถือได้ ควรมีการประเมินผลจากบุคคลฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้เข้ารับการฝึกอบรม ผู้ประสานงานฝึกอบรมหรือเจ้าหน้าที่ฝึกอบรม เจ้าของโครงการฝึกอบรม และวิทยากร การประเมินผลประเภทนี้อาจทำได้ใน 2 ลักษณะ คือ ใช้วิธีการสัมภาษณ์และใช้แบบสอบถาม ในการประเมินผลอาจกระทำหลังจากจบหลักสูตรการฝึกอบรมแล้ว หรือระหว่างที่มีการฝึกอบรมก็ได้ เช่น การประเมินผลเป็นรายชั่วโมง รายวัน รายสัปดาห์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าข้อมูลที่ได้จากการประเมินผลนี้จะชี้ไปในทางบวก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า การฝึกอบรมนั้นมีประสิทธิผลสูง หรือไม่ได้เป็นเครื่องชี้ว่าพฤติกรรมของผู้ที่ได้รับการอบรมได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดการเรียนรู้แต่ประการใด

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า การประเมินผลปฏิบัติการ (Reaction) เป็นการประเมินความพึงพอใจของผู้ร่วมโครงการที่เกี่ยวข้องโดยสภาพรวมของการฝึกอบรมด้าน วิทยากร สถานที่ ระยะเวลา หลักสูตรและเนื้อหาการฝึกอบรม และกิจกรรมการฝึกอบรมที่มีต่อการดำเนินงานตามโครงการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม

2. การประเมินผลการเรียนรู้ (Learning Evaluation) ดังได้กล่าวแล้วว่าผลของการประเมินซึ่งปฏิบัติการแห่งพฤติกรรมเป็นไปในทางบวก ไม่ได้ประกันว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมจะ

เกิดการเรียนรู้ ซึ่งหมายถึงผู้เข้ารับการที่ผู้ฝึกอบรมเข้าใจ ชิมซับ และรับไปประยุกต์ใช้ ซึ่งหลักการข้อเท็จจริงหรือเทคนิคต่างๆ ซึ่งเป็นเนื้อหาสาระวิชาที่มีอยู่ในหลักสูตรการฝึกอบรม ดังนั้น จึงต้องมีการประเมินผลการเรียนรู้ซึ่งเป็นการประเมินผลสัมฤทธิ์ผลในการเรียนการสอนโดยตรง โดยการสอบต่างๆ ซึ่งมีแนวทางในการประเมินผลต่อไปนี้

2.1 แนวทางการประเมินผลการเรียนรู้

2.1.1 ประเมินผลการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ไม่ใช่กลุ่ม

2.1.2 ควรประเมินทั้งก่อนและหลังการฝึกอบรม

2.1.3 ในการประเมินผลต้องกระทำอย่างตรงไปตรงมา ไม่อคติหรือลำเอียง (Objective bias)

2.1.4 ใช้กลุ่มควบคุม (Control group) เปรียบเทียบกับกลุ่มทดลอง (Experimental group)

2.1.5 ควรใช้หลักวิชาสถิติเข้าช่วยในการประเมินผล

2.2 ชนิดต่างๆ ของการทดสอบ การประเมินผลการเรียนรู้อาจใช้การทดสอบต่างๆ กัน ตามลักษณะวิชาและความเหมาะสม ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 วิธีใหญ่ๆ คือ

2.2.1 การสอบปากเปล่า (Cral Test) เป็นการทดสอบแบบเผชิญหน้า โดยตั้งคำถามให้ตอบ ซึ่งมีข้อดีที่ผู้ตอบสามารถซักถามประเด็นของคำถามได้ในกรณีที่ยังไม่เข้าใจคำถามไม่แจ่มแจ้ง และผู้ถามก็สามารถซักใช้ไต่เรียงความรู้ของผู้ตอบได้จนสิ้นสงสัย ส่วนข้อเสียคือการทดสอบแบบนี้ใช้เวลามาก ส่วนผู้ตอบไม่มีเวลาไตร่ตรองหรือคิดหาเหตุผล อาจต้องรีบตอบเพราะถ้าคิดนานจะยิ่งประหม่าและบางครั้งบุคลิกภาพ น่าเสีย ทำทาง การพูด อาจมีส่วนชักจูงให้ผู้ถามตัดสินใจไปในทางบวกหรือทางลบ โดยไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระวิชา (Content) ก็ได้

2.2.2 การสอบข้อเขียน (Written Test หรือ Pape and Pencil Test) โดยทั่วไป การสอบข้อเขียนเป็นที่นิยมมากในการประเมินผลการเรียนรู้ เพราะใช้เวลาในการประเมินน้อยกว่า สามารถรวบรวมข้อมูลได้มากกว่า โดยใช้แบบทดสอบแบบต่างๆ สามารถตั้งหลักเกณฑ์ในการให้คะแนนอย่างตรงไปตรงมา (objectivity) ได้ดีกว่าการสอบข้อเขียนสามารถกระทำได้หลายวิชา เช่น

- 1) การสอบแบบอัตนัย (Essay)
- 2) การสอบแบบเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุด (Multiple choice Test)
- 3) การสอบแบบให้ทำเครื่องหมายถูก – ผิด (True – false Test)
- 4) การสอบแบบจับคู่ (Matching Test)

5) การสอบแบบให้คำตอบให้คำถามอย่างสั้นๆ และการให้เติมคำ

(Shortanswer and Completion Test)

2.2.3 การสอบภาคปฏิบัติ (Performance Test) การสอบแบบนี้แตกต่างจากการสอบแบบข้อเขียนหรือการสอบปากเปล่า เพราะจะทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมปฏิบัติให้ดู ซึ่งโดยมากมักใช้ในการทดสอบทักษะ หรือความชำนาญงานในการให้คะแนนในการสอบภาคปฏิบัติ โดยมากจะนิยมใช้การให้คะแนนเต็ม 100 แทนที่จะมักให้เป็นเกรด และมักถือเอาร้อยละ 70 เป็นเกณฑ์ผ่าน ดังนั้น จะเห็นว่าการให้คะแนนภาคปฏิบัติเป็นเรื่องที่ต้องการความละเอียดอ่อน จึงควรมีการวางหลักเกณฑ์การให้คะแนนอย่างรอบคอบ เช่น มีแบบฟอร์มการให้คะแนนภาคปฏิบัติและควรกระทำด้วยความปราศจากการลำเอียงหรืออคติ (Bias)

2.3 เนื้อหาสาระ (Contents) ในการทดสอบ ในการประเมินผลการเรียนรู้โดยทั่วไป จะทำการประเมินใน 3 เรื่องใหญ่ๆ คือ

2.3.1 ความรู้ (Knowledge หรือ Cognitive) การประเมินผลการเรียนรู้ในด้านนี้ โดยทั่วไปจะเป็นการวัดความสามารถในทางสมอง เช่น ความจำความเข้าใจ ความสามารถในการนำไปใช้ การวิเคราะห์ และการสังเคราะห์เกี่ยวกับหลักการข้อเท็จจริง เทคนิควิธีการต่างๆ ซึ่งโดยมากจะใช้การสอบแบบปากเปล่า หรือการสอบข้อเขียนเป็นส่วนใหญ่ แต่ที่นิยมกันมากคือ การสอบข้อเขียนแบบให้คำตอบคำถามสั้นๆ การสอบแบบเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุด และการสอบแบบการให้ทำเครื่องหมายถูกผิด

2.3.2 ทักษะหรือความชำนาญงาน (Skill) การประเมินผลในเรื่องความรู้ (Knowledge) แต่อย่างใดไม่ได้ประกันว่าบุคคลผู้ผ่านการทดสอบจะมีทักษะในการนำความรู้เหล่านั้นไปใช้หรือไม่ โดยทั่วไปจะใช้การสอบภาคปฏิบัติ (Performance Test) เป็นเครื่องมือในการวัด สำหรับทักษะในทางช่างฝีมืออาจต้องใช้มาตรฐานในการปฏิบัติงานเป็นเกณฑ์ในการวัด และให้คะแนนตามขั้นตอนการทำงาน โดยใช้แบบฟอร์มการประเมินผลการปฏิบัติงานโดยเฉพาะ (ดูเรื่องการสอบภาคปฏิบัติ) ทักษะในที่นี้หมายถึงรวมถึงทักษะทางช่างฝีมือ และทักษะในการจัดการด้วย เช่น ทักษะในการคิดวิเคราะห์สถานการณ์ การตัดสินใจ การแก้ปัญหา การสัมภาษณ์ การฟัง การสื่อความเข้าใจ การลงใจ การวางแผนและการให้คำปรึกษาหารือ เป็นต้น ซึ่งจะวัดทักษะโดยคุณภาพปฏิบัติของผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการวิเคราะห์กรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมติ เกมการบริหาร และอื่นๆ ซึ่งต้องใช้การตัดสินใจและมีการกระทำประกอบด้วย

2.3.3 เจตคติ (Attitude) หรือความรู้สึกและอารมณ์ (effective) เป็นที่ยอมรับกัน โดยทั่วไปว่า พฤติกรรมของบุคคลเป็นผลมาจากเจตคติ ดังนั้น ในการฝึกอบรมทุกๆ ไป นอกจาก

จะมุ่งให้ความรู้ (Knowledge) และทักษะความชำนาญ (Skill) แล้ว ยังให้ความสำคัญในเรื่อง เจตคติอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตาม การวัดเจตคติของคนเป็นเรื่องค่อนข้างยาก เพราะเป็นเรื่องที่อยู่ ภายในจิตใจของบุคคล จึงอาจใช้วิธีการวัดโดยตรง เช่น การตั้งคำถามเกี่ยวกับเจตคติในเรื่อง ต่างๆ ซึ่งบางครั้งก็ไม่ได้ข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง เพราะเจตคติบางอย่างซ่อนเร้นอยู่โดยเจ้าตัวก็รู้สึก หรือบางครั้งก็ไม่ได้ให้ความจริงแต่บิดเบือนไปในทางที่คิดว่าเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ดังนั้น จึงต้องใช้วิธีการวัดโดยทางอ้อมประกอบด้วย เช่น การสังเกตพฤติกรรมเพื่อหาข้ออนุมานเกี่ยวกับ เจตคติในเรื่องต่างๆ แต่บางครั้งก็อาจอนุมานผิดพลาดได้ จึงต้องให้ความระมัดระวังเป็น อย่างมาก

การวัดเจตคติโดยตรง โดยมากมักใช้การตั้งคำถามแบบมีทางเลือกให้ตอบ หลายๆ ทาง (Multiple Choice) ส่วนการจัดเจตคติโดยทางอ้อมจะเป็นการสังเกตปฏิกิริยา ตอบสนองจากการสอบปากเปล่า และการแสดงออกในการสอบภาคปฏิบัติ

จากความหมายที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า การประเมินผลความรู้ (Learning) เป็นการประเมินความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ เกี่ยวกับ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 ความเมตตา และศีล 10 ของผู้เข้าร่วมโครงการที่เข้ารับการ ฝึกอบรมตามโครงการฝึกอบรมคุณธรรม จริยธรรม

3. การประเมินผลพฤติกรรมการทำงาน (Job Behavior Evaluation) การประเมินผล ปฏิบัติการและการประเมินผลการเรียนรู้มิใช่เป็นเครื่องแสดงว่า ผู้เข้ารับการฝึกอบรมจะนำความรู้ที่ ได้ไปใช้ในการทำงาน และถ้าผู้เข้ารับการฝึกอบรม มิได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการทำงานให้ดีขึ้นตามความรู้ที่ได้รับมา ก็แสดงว่าการฝึกอบรมในครั้งนั้นล้มเหลว ดังนั้น การประเมินผล พฤติกรรมการทำงานจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก

3.1 แนวทางในการประเมินผลพฤติกรรมการทำงาน

3.1.1 การประเมินผลจะต้องทำอย่างเป็นระบบ (Systemmatically) การสังเกตและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมและเก็บข้อมูลในการสังเกตพฤติกรรมในขณะที่ ปฏิบัติงานทั้งก่อนและหลังการฝึกอบรม

3.1.2 การประเมินผลจะต้องกระทำจากบุคคลหลายๆ ฝ่าย เช่น ผู้เข้ารับการ ฝึกอบรม ผู้บังคับบัญชาหรือหัวหน้างาน ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนเพื่อนร่วมงาน หรือบุคคล ที่คุ้นเคยกับการปฏิบัติงานของผู้เข้ารับการฝึกอบรม เช่น ลูกค้าหรือผู้มารับบริการ

3.1.3 ควรใช้วิเคราะห์ทางสถิติเข้าช่วยในการเปรียบเทียบการปฏิบัติงานก่อนและหลังการฝึกอบรม เพื่อที่จะดูว่าการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมในการทำงานนั้น เป็นผลมาจากการฝึกอบรมหรือไม่

3.1.4 การประเมินผลหลังการฝึกอบรมควรกระทำเมื่อการฝึกอบรมได้ผ่านไป แล้ว 3 - 6 เดือน

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า การประเมินพฤติกรรม (Behavior) เป็นการประเมินพฤติกรรมของผู้ร่วมโครงการฝึกอบรมมีลักษณะ ดังนี้ การประพฤติปฏิบัติตามกฎระเบียบของสำนักเรียนและตามหลักของธรรมวินัย และการแสดงพฤติกรรมต่อทรัพย์สินส่วนรวม กิจวัตรประจำวัน การพัฒนาการเรียน การปฏิบัติต่อครูอาจารย์ การปฏิบัติต่อเพื่อน

4. การประเมินผลลัพธ์รวมที่ผลประโยชน์ตกแก่องค์กร (Result Evaluation) การประเมินผลลัพธ์รวมที่ผลประโยชน์ตกแก่องค์กรนี้ ทำได้ค่อนข้างยากกว่ากรณีอื่นๆ เพราะมีตัวแปรอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องมาก ผู้ทำการประเมินผลจึงต้องรู้จักแยกแยะและวิเคราะห์ว่าผลลัพธ์รวมที่เกิดขึ้นแก่องค์กรนั้นเป็นผลมาจากการฝึกอบรมหรือเป็นเพราะปัจจัยอื่นๆ เช่น บรรยากาศที่สนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น การสนับสนุนและอุทิศกำลังกาย กำลังใจ เวลา และทุนให้มีการปรับปรุงให้ดีกว่าเดิม การบริหารที่มีประสิทธิภาพสภาพแวดล้อมภายนอกองค์กรทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นต้น

ผลลัพธ์รวมที่ตกแก่องค์กรซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในการฝึกอบรมโดยทั่วไปได้แก่ การเพิ่มผลกำไร ลดต้นทุน ลดอัตราการเกิดอุบัติเหตุในงาน การร้องทุกข์ กรณีพิพาท การทำซ้ำของเสียหาย การลาออกเพื่อเปลี่ยนงานของพนักงาน การเพิ่มขวัญกำลังใจ และความจงรักภักดีต่อองค์กร การเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารงาน และการสร้างภาพพจน์ที่ดี แก่องค์กร เป็นต้น ดังนั้น จะเห็นได้ว่าผลลัพธ์บางอย่างสามารถวัดได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวัดในเชิงปริมาณ

จากความหมายที่กล่าวในเบื้องต้นผู้ศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า การประเมินผลลัพธ์ (Results) เป็นการประเมินผลลัพธ์ต่อความพึงพอใจของบุคลากรที่เกี่ยวข้องต่อพฤติกรรมของนักเรียนหลังการอบรม ด้านจริยวัตรและพฤติกรรมด้านการเรียน และด้านการเผยแพร่หลักธรรม

วิธีการประเมินผลการฝึกอบรม

สำหรับวิธีในการประเมินผลการฝึกอบรมในปัจจุบันสามารถจำแนกเป็น 4 วิธี คือ

1. การวัดผลก่อนการฝึกอบรมและหลังการฝึกอบรม (Pretraining and Posttraining Measurement) เป็นวิธีที่ได้รับการนิยมมากอีกวิธีหนึ่ง เพราะทำได้โดยไม่ว่างโดย

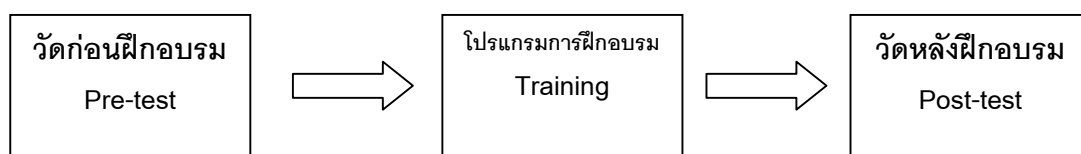
การวัดผลก่อนเข้ารับการฝึกอบรมจะได้รับการถ่ายทอดความรู้จากวิทยากร แล้วเก็บผลการทดสอบไว้เพื่อที่จะเปรียบกับการวัดผลเมื่อสิ้นสุดการฝึกอบรม การวิเคราะห์เปรียบเทียบผลก่อนการฝึกอบรม และหลังการฝึกอบรม จะทำให้ทราบความแตกต่างที่เกิดขึ้นมีนัยสำคัญหรือไม่ วิธีนี้ใช้ได้ทั้งการทดสอบความรู้และทดสอบการปฏิบัติงาน

2. **วัดผลหลังการฝึกอบรม** (Posttraining Measurement) เป็นวิธีที่ขาดความแน่นอนและความเชื่อถือในการสรุปผลการฝึกอบรม เพราะไม่มีการวัดผลก่อนการฝึกอบรมไว้ล่วงหน้า จึงไม่มีมาตรฐานที่จะใช้เปรียบเทียบ เมื่อจัดฝึกอบรมเสร็จ ก็ทำการสรุปผลการฝึกอบรมเป็นรายงานเสนอต่อผู้บริหารเพื่อทราบถึงผลการฝึกอบรมตามที่ประเมินได้เท่านั้น

3. **การวัดผลความแตกต่างระหว่าง กลุ่มทดลอง กับ กลุ่มควบคุม** (Experimental Group and Control Group Measurement) เป็นการวัดผลโดยใช้วิธีการทางวิจัยเข้ามาช่วยโดยมีการออกแบบวิจัยเชิงทดลอง เพื่อที่จะเปรียบเทียบผลแตกต่างของกลุ่มทดลอง (Experimental Group) หมายถึง กลุ่มพนักงานที่ได้รับการฝึกอบรม กับกลุ่มควบคุม (Control Group) หมายถึง กลุ่มพนักงานที่ไม่ได้รับการฝึกอบรม

4. **การใช้มาตรฐานในการปฏิบัติ** (Standard of Performance) วิธีการวัดผลแบบนี้จะมีการจัดตั้งเกณฑ์มาตรฐานในการปฏิบัติงานไว้ล่วงหน้า เมื่อสิ้นสุดการฝึกอบรมก็นำผลลัพธ์ที่ได้จากการฝึกอบรมไปเปรียบเทียบกับมาตรฐานที่ตั้งไว้

แพทริก (Patrick, 1992, หน้า 538-540) ได้เสนอรูปแบบการประเมินผลการฝึกอบรมไว้ ดังนี้

ภาพ 2 แสดงรูปการประเมินผลการฝึกอบรม (กลุ่มทดลอง)

คุณลักษณะของการประเมินผลที่ดี

1. ความเป็นปรนัย (Objectivity) การประเมินผลจะต้องกระทำอย่างตรงไปตรงมา ปราศจากความลำเอียงหรืออคติใดๆ

2. ความเที่ยงตรง (Validity) หมายถึง การประเมินผลนั้นได้วัดในสิ่งที่ต้องการจะวัด เช่น ต้องการจะวัดว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้ในการวางแผนและสามารถวางแผนได้หรือไม่ ในการประเมินผลการฝึกอบรมโดยทั่วไปจะพิจารณาใน 2 ระดับ คือ

2.1 ความเที่ยงตรงในเนื้อหา (Content Validity) การทดสอบที่มีความเที่ยงตรงในเนื้อหา จะวัดในสิ่งที่ต้องการจะวัด ดังนั้น คนที่ได้คะแนนมากกว่าที่จะมีความรู้ในเรื่องที่จะวัดมากกว่าคนที่ได้คะแนนต่ำกว่า ดังนั้น ในการออกข้อสอบเพื่อให้เกิดความเที่ยงตรงในเนื้อหาจึงควรกระทำด้วยความระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง

2.2 ความเที่ยงตรงในการทำนาย (Predictive Validity) เป็นการวัดว่าการทดสอบนั้นสามารถจะพยากรณ์การกระทำได้ดีเพียงไร โดยอาศัยเกณฑ์บางอย่างช่วยในการทำนายความสามารถในการทำนายของการทดสอบจึงเป็นสหสัมพันธ์ระหว่างคะแนนในการสอบและเกณฑ์ตัดสินใจที่จะใช้วัดการกระทำ เช่น มหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา มีเกณฑ์ตัดสินใจว่าจะรับเฉพาะคนที่ได้คะแนน TOFEL เข้าศึกษาในชั้นปริญญาโทและปริญญาเอก เพราะคาดว่าคนที่ได้คะแนน 550 จะไม่มีปัญหาในเรื่องภาษาและสามารถเรียนจบสำเร็จการศึกษาได้

3. ความเชื่อถือได้ (Reliability) ความเชื่อถือได้ในการทดสอบ หมายถึง ความคงเส้นคงวาของผลที่ได้จากการวัดหรือการมีความคาดเคลื่อนน้อย ดังนั้น การประเมินผลที่เชื่อถือได้มากจะปรากฏผลออกมาว่า คะแนนในการประเมินผลจะอยู่ในกลุ่มเดียวกันเสมอ ไม่ว่าจะมีการประเมินผลกี่ครั้งก็ตาม หรือในอีกกรณีหนึ่ง การประเมินผลบุคคลที่มีความรู้ และความสามารถใกล้เคียงกัน คะแนนในการประเมินผลจะอยู่ในกลุ่มเดียวกัน

4. สะดวกและประหยัด นักบริหารจัดการฝึกอบรมต้องพิจารณาให้รอบคอบว่าจะเลือกประเมินผลด้วยวิธีใด จึงเหมาะกับลักษณะเนื้อหาในหลักสูตรการฝึกอบรมและคุ้มกับการลงทุนลงแรงในการดำเนินการประเมินผล

การประเมินผลโครงการพัฒนาและฝึกอบรม เป็นการสะท้อนให้เห็นผลสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานตั้งแต่ต้นจนจบว่าบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่เพียงใด การรายงานความก้าวหน้าและปัญหาของการปฏิบัติงานโดยฝ่ายควบคุมและตรวจสอบซึ่งปกติประกอบด้วยงานตรวจสอบ การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานบางชนิดและการอนุมัติ การปฏิบัติงาน บุคลากร งบประมาณและการจัดซื้อจัดจ้าง การติดตามผลโดยทั่วไปจะยึดรายงานผลของผู้ได้บังคับบัญชาเป็นเครื่องมือในการเข้าไปตรวจสอบไม่จำเป็นต้องลงไปดูแลในสนามการปฏิบัติงานโดยตรง แต่จะใช้ระบบเครือข่ายระบบคอมพิวเตอร์ช่วยในการตรวจสอบงาน ติดตามผลการปฏิบัติงานในทุกระดับชั้น (สุภาพร พิศาลบุตร, 2546)

โครงการการฝึกอบรมคุณธรรม จริยธรรม ของนักเรียนโรงเรียนศรีนภเขตวิทยา (พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา) อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์

หลักการและเหตุผล

ในสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน ศาสนาพุทธถือว่าเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนส่วนใหญ่ในประเทศ ดังจะเห็นได้ชัดเจนทางการศึกษาของไทยแต่เดิมมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด มีประเพณีการบวชเรียน และใช้วัดเป็นแหล่งการศึกษาให้กับคณะสงฆ์ที่อยู่ในวัด ซึ่งสอนทั้งวิชาการ และวิชาธรรมวินัย (พระเทพเวที, 2531 หน้า 118) แต่ในสังคมปัจจุบันมีความเจริญก้าวหน้าพร้อมด้วยสิ่งดึงดูดใจให้หลงไหลไปตามกระแสของค่านิยม ซึ่งเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของเยาวชนให้ได้รับความสะดวกสบายทางด้านวัตถุมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันความเสื่อมทางด้านจิตใจก็ทวีขึ้นจนเป็นที่น่าวิตก ดังที่เราได้พบตามหน้าหนังสือพิมพ์ ศาสนาพุทธของเราอาจเสื่อมลงได้ เพราะเยาวชนเหล่านั้นส่วนหนึ่งเป็นศาสนทายาทที่เข้ามาบวชเรียน

ดังนั้น คณะครูอาจารย์โรงเรียนศรีนภเขตวิทยา (พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา) ได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนให้มีความรู้คุณธรรม จึงได้จัดทำโครงการการอบรมคุณธรรม จริยธรรมขึ้น เพื่อต้องการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์เป็นประโยชน์ต่อฝ่าย ศาสนจักรและสังคม กล่าวคือ ฝ่ายศาสนจักรจะได้ศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง มีศีลาจารวัตรที่งดงาม มีระเบียบวินัย มีความรักสามัคคีในหมู่คณะ เกิดความรักและกตัญญูต่อผู้มีพระคุณเป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรม สมควรแก่ภาวะ ยังศรัทธาให้แก่ญาติโยมฝ่ายสังฆมจะได้อยู่เย็นเป็นสุขดีแก่สังฆม ฉะนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ควรกระทำควบคู่กับการพัฒนาทางด้านวิชาการ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อปลูกฝังให้นักเรียนมีศีลาจารวัตรที่งดงาม มีคุณธรรม จริยธรรม ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา ศีล 10 พรหมวิหาร 4 ความเมตตาในชีวิตประจำวัน และมีระเบียบวินัย เป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรม
2. เพื่อให้นักเรียนได้เข้าใจหลักธรรมของพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา ศีล 10 พรหมวิหาร 4 ความเมตตาในชีวิตประจำวัน อย่างถูกต้อง สามารถนำธรรมะไปเผยแผ่ และนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม

เป้าหมาย

1. เชิงปริมาณ

- นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 - 4 จำนวน 318 รูป

2. เชิงคุณภาพ

- นักเรียนที่ผ่านการฝึกอบรมเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรม มีคุณธรรม จริยธรรม มีระเบียบวินัย และมีความกตัญญู เป็นศาสนทายาทที่ดีของพระพุทธศาสนา พรั่งพร้อมด้วยศีลาจารวัตร

ระยะเวลาดำเนินการและสถานที่

จัดอบรมที่อาคารโรงเรียนพระปริยัติธรรมมูลนิธิหลวงพ่อดำปากน้ำ วัดตากฟ้า พระอารามหลวง ตำบลตากฟ้า อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ โดยใช้เวลาอบรม 3 วัน ระหว่างวันที่ 24 - 26 สิงหาคม พ.ศ.2552

ขั้นตอน

1. ขั้นเตรียมการ

1.1 ประชุมคณะกรรมการรับผิดชอบวางแผนโครงการการฝึกอบรมคุณธรรม จริยธรรม

1.2 ประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อขอการสนับสนุน

2. ขั้นดำเนินการ

2.1 เสนอโครงการต่อผู้บริหารเพื่ออนุมัติ

2.2 แต่งตั้งคณะกรรมการทำงาน

2.3 ประชุมคณะกรรมการทำงาน

2.4 ประชุมนักเรียนผู้เข้าอบรม

2.5 ดำเนินงานการอบรมตามโครงการ

3. ขั้นสรุปประเมินโครงการ

3.1 สังเกตการณ์มีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมโครงการ

3.2 แบบประเมินโครงการ

3.3 สรุปการประเมินโครงการ

ทรัพยากร

1. ด้านบุคลากร

1.1 คณะครูอาจารย์โรงเรียนศรีนภเชตวิทยา (พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา)

1.2 คณะพระวิทยากร วัดตากฟ้า พระอารามหลวง อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์

2. ด้านงบประมาณ

2.1 งบประมาณสนับสนุนจากผู้จัดการโรงเรียนศรีนภเขตวิทยา วัดตากฟ้า อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 20,000 บาท (สองหมื่นบาทถ้วน)

2.2 งบประมาณสนับสนุนจากพุทธศาสนิกชนชาวอำเภอตากฟ้า ร่วมบริจาคถวายสมทบ จำนวน 10,000 บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน)

ผู้รับผิดชอบโครงการ

พระมหาวิชัยกัณฑ์ ปฎิภาณกวี และคณะครูอาจารย์โรงเรียนศรีนภเขตวิทยา (พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา)

การประเมินผล

1. สังเกตพฤติกรรมจากผู้เข้ารับการอบรม ระหว่างเข้ารับการอบรม และหลังจากอบรม
2. แบบประเมินผลผู้เข้าร่วมการอบรม และคณะทำงาน
3. แบบแสดงความคิดเห็นผู้เข้าร่วมการอบรม และคณะทำงาน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. นักเรียนตระหนักถึงศีลธรรม คุณธรรม ระเบียบวินัย และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของพระพุทธศาสนา
2. นักเรียนได้เข้าใจหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง สามารถนำเอาธรรมะไปเผยแผ่ และนำไปใช้ในชีวิตรประจำวันได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม
3. นักเรียนมีจริยวัตรที่ดีงาม มีระเบียบวินัยมากขึ้น

ตาราง 1 การฝึกอบรมคุณธรรม จริยธรรม ของนักเรียน โรงเรียนศรีรัตนเขตวิทยา (พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา) อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์

วัน/เดือน/ปี	เวลา	เรื่อง	
วันที่ 1 คุณธรรม จริยธรรม	08.00 - 09.00 น.	ภาคเช้าพิธีเปิด มอบตัวเป็นศิษย์	
	09.00 - 09.30 น.	หัวใจให้ตรงกัน/บอกกตติกา	
	09.40 - 10.30 น.	พร้อมกันที่ประชุม/แนะนำวิทยากร ทดสอบความรู้เบื้องต้น	
	10.30 - 11.00 น.	ซักซ้อมการทำวัตร/เดินจงกรม/ รับประทานอาหาร	
	13.00 - 13.50 น.	เรื่องไตรสิกขากับการเรียนรู้	
	14.00 - 14.45 น.	เรื่องมารยาทชาวพุทธและศาสนพิธี	
	15.00 - 15.45 น.	เรื่องการปฏิบัติตามหลักศีล 10 พักผ่อนตามอัธยาศัย/ทำกิจส่วนตัว	
	18.00 น.	กิจกรรมภาคอบรมจิตใจ (สวดมนต์)	
	19.30 - 21.00 น.	เรื่องประโยชน์ของการเจริญจิตปัญญา (การทำสมาธิ) และการใช้เมตตาใน ชีวิตประจำวัน	
	21.00 น.	สรุปปล่อยพักผ่อน/แบบมีสติ	
	04.30 - 05.00 น.	ตื่นนอน/ทำกิจส่วนตัว	
	วันที่ 2 คุณธรรม จริยธรรม	05.30 - 06.30 น.	กิจกรรมภาคอบรมจิตใจ (สวดมนต์) สาธิตเดินจงกรมแบบมีสติ
		07.00 น.	รับประทานอาหาร
08.00 - 08.50 น.		ศิษย์ที่ดีของคุณครู - อาจารย์	
09.00 - 09.45 น.		เรื่องหลักพรหมวิหาร 4	
10.00 - 10.50 น.		กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์	
11.00 - 12.00 น.		รับประทานอาหาร	
12.50 - 15.50 น.		กิจกรรมแบ่งฐานความรู้	
16.00 - 17.00 น.		พักผ่อนตามอัธยาศัย/ทำกิจส่วนตัว	

ตาราง (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	เวลา	เรื่อง
	18.00 - 19.30 น.	กิจกรรมภาคอบรมจิตใจ (สวดมนต์)
	19.00 - 21.30 น.	เรื่องลูกที่ดีของพ่อ - แม่
	21.30 น.	สรุปปล่อยพักผ่อน/แบบมีสติ
วันที่ 3 การฝึกอบรม คุณธรรม จริยธรรม	04.30 - 05.00 น.	ตื่นนอน/ทำกิจส่วนตัว
	05.30 - 06.30 น.	กิจกรรมภาคอบรมจิตใจ (สวดมนต์) สาธิตเดินจงกรมแบบมีสติ
	06.30 - 08.00 น.	พักทำภารกิจส่วนตัว/ รับประทานอาหาร
	08.00 - 10.00 น.	เขียนบทความ/บอกความในใจ
	10.00 - 11.00 น.	กิจกรรมรวม
	11.00 - 12.00 น.	รับประทานอาหาร
	12.30 - 14.00 น.	อธิษฐานเพื่อชีวิตใหม่/เปิดใจ
	14.00 - 15.30 น.	พิธีปิด/รับฟังโอวาท
	15.30 น.	เสร็จพิธี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชูศักดิ์ นันทะ (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัญหาการปฏิบัติงานการเสริมสร้างวินัยนักเรียนโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดหนองคาย เครื่องมือที่ใช้ศึกษาเป็นแบบสอบถาม ผลการศึกษาด้านการจัดรูปแบบการทำงาน ด้านการจัดสภาพแวดล้อมในโรงเรียนให้เอื้อต่อการจัดกิจกรรมเสริมสร้างวินัย ด้านการจัดกิจกรรมเสริมสร้างวินัยไว้ในโครงการต่างๆ ที่โรงเรียนดำเนินการอยู่ พบว่า ปัญหาเหล่านี้อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนด้านการจัดรูปแบบปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี และด้านการจัดกิจกรรมตามคู่มือเสริมสร้างวินัยนักเรียนทั่วประเทศมีปัญหอยู่ในระดับน้อย

นลิน เรืองบุตร (2542) ได้ศึกษาปัญหาการจัดกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมในกระบวนการพบกลุ่ม วิธีเรียนแบบทางไกลสำหรับนักศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดยโสธร ตามทัศนะนักศึกษและครูประจำกลุ่ม กลุ่มตัวอย่างคือ ครูประจำกลุ่มจำนวน 40 คน นักศึกษาจำนวน 350 คน ซึ่งได้มาจากการสุ่มแบบกลุ่ม (Cluster Random Sampling) และ

การสุ่มแบบง่าย (Simple Random Sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับปัญหาการจัดกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมในกระบวนการพบกลุ่มวิธีการเรียนแบบทางไกลจำนวน 50 ข้อ

ณัฐยศ ผาฉวง (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเปรียบเทียบการเข้าค่ายจริยธรรมตามแนวพุทธศาสนา กับการเข้าค่ายจริยธรรมตามทฤษฎีการให้คำปรึกษาแบบกลุ่มของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนชุมชนบ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาและเปรียบเทียบผลการเข้าค่ายจริยธรรมตามแนวพุทธศาสนา กับการเข้าค่ายจริยธรรมตามทฤษฎีการให้คำปรึกษาแบบกลุ่มของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนชุมชนบ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2541 จำนวน 24 คน แบ่งเป็นกลุ่มทดลอง 1 จำนวน 12 คน กลุ่มทดลอง 2 จำนวน 12 คน กลุ่มทดลองได้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาจริยธรรมทั้ง 6 ด้าน ประกอบด้วย ด้านความรับผิดชอบ ความมีวินัยในตนเอง ความซื่อสัตย์ การพึ่งตนเอง ความขยันหมั่นเพียร ความเสียสละ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ที่เข้าค่ายจริยธรรมตามแนวพุทธศาสนา มีพฤติกรรมเชิงจริยธรรมโดยรวมและเป็นรายด้าน 6 ด้าน ดีกว่าก่อนเข้าค่ายอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ที่เข้าค่ายจริยธรรมตามทฤษฎีการให้คำปรึกษาแบบกลุ่ม มีพฤติกรรมเชิงจริยธรรม โดยรวมและเป็นรายด้าน 6 ด้าน ก่อนเข้าค่ายอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 กล่าวโดยสรุป คุณธรรมจริยธรรมที่ควรจัดให้มีการเรียนการสอนแก่นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ความมีระเบียบความเมตตากรุณา ความสามัคคี ความประหยัดอดออม การมีเหตุผล ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การตรงต่อเวลา และการมีวินัยในตนเอง

มณฑา ศรีจันทร์ฉาย และคณะ (2543) ได้ทำการประเมินโรงเรียนศรีขาว ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดพิษณุโลก ปีการศึกษา 2542 พบว่า ด้านปัจจัยการดำเนินงานผู้บริหารและครูผู้รับผิดชอบโครงการมีความเห็นว่าในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ในด้านปัจจัยความพร้อมของบุคลากร ความพร้อมของอาคารสถานที่ ความพร้อมของวัสดุอุปกรณ์มีความเหมาะสมอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนในด้านการจัดสรรงบประมาณยังไม่เพียงพอ มีผลการประเมินอยู่ในระดับน้อย ความเห็นในด้านปัจจัยการดำเนินงานของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ผลผลการประเมินอยู่ในระดับมาก การเปรียบเทียบผลการประเมินไม่แตกต่างกันทั้งผลโดยภาพรวมรายด้านคือด้านปัจจัยการดำเนินงาน กระบวนการดำเนินงาน และผลการดำเนินงาน

มนตรี กำลังดี (2543) ได้ศึกษาจริยธรรมของนักเรียน โรงเรียนประถมศึกษาอำเภอ กะปง สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดพังงา โดยเป็นจริยธรรมที่กำหนดไว้ในหลักสูตร ประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2533) 13 องค์ประกอบ คือ ความใฝ่รู้ ความขยันหมั่นเพียร ความเสียสละ ความเมตตากรุณา ความกตัญญูกตเวที ความตรงต่อเวลา ความสามัคคี ความยุติธรรม ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม และปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี โดยศึกษากับนักเรียนชั้น ป.5 , ป.6 ของนักเรียนในอำเภอกะปง จำนวน 325 คน ผลการศึกษา พบว่า ระดับจริยธรรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เปรียบเทียบครอบคลุมครั้งที่ขาดแคลนกับ ครอบคลุมปกติ ปรากฏว่าครอบคลุมที่ปกติมีจริยธรรมสูงกว่าครอบคลุมที่ขาดแคลน และจริยธรรม ด้านการตรงต่อเวลา ยุติธรรม มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

พลสวัสดิ์ นาคเสน (2544) ได้ศึกษาค้นคว้าปฏิบัติงานส่งเสริมวินัยนักเรียนของโรงเรียน มัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุดรธานี พบว่า การปฏิบัติงานส่งเสริมวินัยนักเรียน ผู้บริหาร กรรมการปกครอง และครูผู้สอน มีความเห็นต่อการปฏิบัติงานส่งเสริมวินัยนักเรียนของ โรงเรียนมัธยมโดยอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านครู ผู้สอน มีความเห็นอยู่ในระดับ มาก หรือด้านการตรงต่อเวลา นอกนั้นอยู่ในระดับปานกลาง

เกษม วิศวะไพศาล และคณะ (2546) ได้ทำการประเมินผลโครงการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนนารวีรัตน์ จังหวัดแพร่ มีการศึกษา 2546 ใน 4 ด้านคือ ด้านปัจจัย ด้าน กระบวนการ ด้านผลผลิตและด้านผลลัพธ์ ผลผลิต พบว่า การดำเนินงานทุกด้านในระบบ ภาพรวมอยู่ในระดับดี เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านผลการดำเนินงานด้านผลลัพธ์ ผลผลิต อยู่ใน ระดับดี ด้านปัจจัยและด้านกระบวนการอยู่ในระดับพอใช้ ผลการวิจัยสรุปว่า การประเมิน โครงการจะมีผลการประเมินออกมาอยู่ในระดับใดขึ้นอยู่กับสภาพความพร้อมด้านปัจจัยการ ดำเนินการและกระบวนการดำเนินงานเป็นสำคัญ

พระมหาสิริชัย เสรีไตรรัตน์ (2549 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษา เรื่องการพัฒนาหลักสูตร ฝึกอบรมศีลธรรม ค่ายคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต สำหรับนักเรียนชั้น ประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาไห้ จังหวัดสระบุรี ผลการวิจัยพบว่า 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน พบว่า องค์กรต่างๆ ชุมชน สถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนาร่วมกันจัดการศึกษาพัฒนา หลักสูตร จัดการเรียนรู้ในชุมชนของตนเองในขอบข่ายที่สอดคล้องกับบริบทในชุมชนท้องถิ่นและ จุดเน้นของหลักสูตรฝึกอบรม มุ่งให้การศึกษารับรู้เกี่ยวกับศีลธรรม คุณธรรมจริยธรรม เพื่อ พัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียน รวมทั้งส่งเสริมสถาบันพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมประเพณีอันดี งามของประเทศชาติ ส่วนบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องมีความต้องการในการพัฒนาหลักสูตรโดยมี

เนื้อหาสาระให้เหมาะสมกับบริบท นำไปใช้ในการดำรงชีวิตได้ ผู้เรียนเกิดความรู้คู่คุณธรรม จริยธรรม และส่งเสริมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนให้เป็นคนเก่ง เป็นคนดี และอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข โดยรูปแบบการฝึกอบรมเน้นให้ความรู้พร้อมกับฝึกปฏิบัติจริง 2) การพัฒนาหลักสูตร (ฉบับร่าง) ประกอบด้วย หลักการและเหตุผล จุดมุ่งหมายของหลักสูตร เนื้อหาสาระ วิธีการฝึกอบรม สื่อ และวัสดุอุปกรณ์ และการวัดประเมินผล โดยเนื้อหาของหลักสูตร แบ่งเป็นภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ และกิจกรรม ซึ่งมีแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ จำนวน 11 แผน ผู้เชี่ยวชาญประเมินหลักสูตรฝึกอบรม พบว่า หลักสูตรฝึกอบรมมีความสอดคล้องและเหมาะสม 3) การทดลองการใช้หลักสูตรฝึกอบรม กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี จำนวน 2 ค่าย 3 วัน โดยการบรรยาย สาธิต และฝึกปฏิบัติจริงตามแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า นักเรียนมีความสนใจ และตั้งใจ สามารถปฏิบัติกิจกรรมด้านต่างๆ ของกระบวนการเรียนรู้ พบว่า นักเรียนมีการฝึกอบรมได้เป็นอย่างดี 4) การประเมินผล และปรับปรุงหลักสูตร พบว่า นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังหลักสูตรสูงกว่าการใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ .05 ส่วนการประเมินระหว่างการพัฒนา พบว่า นักเรียนมีทักษะปฏิบัติได้เป็นที่น่าพอใจและการประเมินหลังการใช้หลักสูตรที่พัฒนาขึ้น มีความสอดคล้องและเหมาะสมที่จะนำไปใช้